

THE SIGHTSEEING AND THE TOURISM IN POLAND BEFORE 1939, PT I, TRADITIONS, PRECURSORS, THE LAW AND DISSEMINATING

Stanisław ZABORNIAK¹, Łukasz SZMYD²

1. Faculty of Physical Education, University of Rzeszow, Rzeszow, Poland

2. Institute of the physical culture of the National training college for them Pigionia St. in Krosno, Poland

Keywords: sightseeing, tourism, bases for development, traditions, precursors, law, disseminating.

Traditions of wandering are connected with the mankind from beginnings of for her existing in the world. People from different wake-ups travelled from time immemorial, among others in religious cells¹, for the improvement in the health², to tourneys, to the Olympics, behind the food, in scientific and commercial cases. Recalled phenomena in ancient times were most expressive amongst Chinese, Phoenicians, Egyptians, Greeks and Romen. From the 2nd century BC in the destination of creating the convenience for travelling roads, inns, stations of the exchange of horses, an accompanying e.g. infrastructure were being built baths and the like Ancient wandering³, as well as more late action connected with protecting passengers among others in means of transport, in accommodation, for feeding and in other needs keeping passengers company produced traditions which stood up at bases of the more late tourism⁴.

* * *

Maps are informing about wandering all over Poland K. Ptolomeusz coming from the 2nd century AD including the map of the Amber Trail and the map of European Sarnatia⁵. About customs of Poles in one's chronicle in the 11th century wrote bishop merseburski Thietmar⁶, keeping the German emperor company during the invasion of Poland for II Henryk. arrived in Poland among others merchant from Sewilli Ibrahim ibn Jakub, Kosmas monk⁷, Vikings which in Scandinavian family sagas described Baltic areas of Pomerania and

¹ *Small encyclopedia of the ancient culture*, Warsaw 1990, p. 618; M. Walbank: Athenian Proxeny from the 5th century BC, Toronto 1978; C. Marek: Die Proxenie, Frankfurt am Main 1984, p. 213).

² Team to the Research on the Prehistory and Early Civilizations of Africa [in:] *Centre of Prehistoric and Medieval Studies of Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences* [on-line]. iaepan.poznan.pl. [2013-07-24 access]; M. Stępień: *The Middle East* [in:] M. Jaczynowska (ed.): *Ancient History*, Warsaw 1999, 79-82 p.; N. Grimal: *History of ancient Egypt* of 40-42 p.; A. Mirońska: *Ayahuasca, i.e. The meeting with Eskulap. Myth of Asklepios*, http://www.taraka.pl/ayahuasca_spotkanie_eskulapem, 11.08.2014 access.

³ K. Przeclawski: *The Man but the tourism. Outline of the sociology of the tourism*, Cracow 1997, p. 7.

⁴ F. Robida: *Humanisme et Tourisme*, [w:] „Reve de l'Académie Internationale de Tourisme”, 1965 nr 2 ;

⁵ Relation Ibrahim ibn Jakub of the envoy of the caliph Al-Hakama II to the landed estate of the Ottona emperor I. Jego informed the description of the country of forest clearings this way: ... [is] he most extensive from them [amongst Slavic countries] are neighbouring Mesko in the East Rus, and in the North Brus [Prusowie]. Registered offices Brus [lie] on the Ocean [with the Baltic] ..., is included in XI-wiecznej for chronicle Book of roads and kingdoms of the Spanish writer Al-Behriego.

⁶ Thietmar from Merseburga (975-1018), bishop merseburski, the chronicler, the author of the chronicle of Thietmar, the important source of the history of Germany and Poland.

⁷ From. Kulczycki: *Outline of the history of the tourism in Poland*, Warsaw 1977, p. 21.

Wolin islands⁸. An interest in other countries slowly grew at Poles, from occasional religious and political travels in the XI period, and then in objectives of education which intensified at the XIV/XV turn of the age especially to Italy to cities of the Padua and the Bologne (among others to Italy in the 15th century travelled Grzegorz from Sanok, and the 16th century M. Kopernik)⁹. Foreigners arrived in Poland among others from 1470 yr for the king K. Jagiellończykowi and a Kallimach Florentine advised Jan Olbracht. In 1519 in order to tour a salt mine well-known travellers arrived in Poland Joachim Watt and Rudolf Agrikola¹⁰.

The first expedition for pleasure is being assigned to Beata Łaska, which in 1565 from Kieżmarku held the ... *hike in regions of the Green Joint of ... Kieżmarski*, giving the beginning of the tourism into this way in the Tatra mountains¹¹.

In educating travels called the Great Travel (grand tour)¹², in the Middle Ages a wealthy part of the Polish people participated¹³, among others Jakub Sobieski which in 1607-1613 years went on a tour of western Europe, but his route led from Zhovkva through Lublin, Sandomierz, Cracow, Prague, Pilsen, Norymbergię, Strasbourg, Nancy, Paris, Amiens, Calais, London, Ostendę, Brussels, the Hague, Amsterdam, Koeln, Reims, again Paris, Orlean, Tours, Poitiers, Saintes, Bordeaux, Bayonne, Pamplona, Burgas, Valladolid, Leon, Ovuedo to Santiago de Compostela, to which he arrived in 1611 by the yr, (which was a votive purpose). Return road J. Sobieski led through the port wine, Coimbrę, Lisbon, Sewillę, Cordoba, Toledo, Aranjuez, Madrid, Pamplona, Bajonne, Tuluzę, Montpellier, Avignon, Valency. Lyon, Turin, Milan, Genoa, Florence, Siena, Rome, Naples, Ancona, Bologne, Venice, Vienna, Brno, Ołomuniec, Ostrawę, Cracow, Sandomierz, Lublin after 7 years reached the family house in Zhovkva in 1613 yr¹⁴.

⁸ T. Kowalski: Report of Ibrahim ibn Jakub from the journey to Slavic countries in the translation Al – Behriego, [in:] historical Monuments to Poland, Cracow 1946, vol. And; Ibrahim ibn Jakub (Polish transcription simplified), Ibrāhīm ibn Yacqūb (or Yūsuf) al-Isrā'īlī aṭ-Ṭurtūšī, Arabic الإسراء يعلی يعقوب بن إبراهيم الطرطوشي, Hebrew יעקב בן אברהם (Abraham ben Yakov), English Abraham ben Jacob (DOB c 912 / 913 amendment for 966 yr) - the Jew Sephardic, coming from Tortosy in the caliphate of Cordoba, the chronicler, the traveller and the merchant. He engaged in trade with Slav tribes, mainly with slaves, it isn't ruled out, that practised also intelligence activity for Moors. He left the report from the journey after himself to Slavic countries which underwent in 965-966 years. His report is included in XI-wiecznej for chronicle Book of roads and kingdoms of the Spanish writer Al-Behriego.

⁹ J. S. Bystroń: History of customs in ancient Poland, vol. I. Warszawa 1932, p. 92.

¹⁰ J. Długosz: Generations, i.e. Chronicles of the famous Congress Kingdom of Poland established in 1815 at the Congress of Vienna.

¹¹ J. Nyka: Strange fates of the first mountaineer of Beata Łaska, [in:] "Tourist", 1960 No. 2, 4-5 p.; J. Nyka: Beata Łaska - the first Tatra tourist, "Peaks" R. 29 (1960), Cracow 1961, 78-88 p.; from. Kulczycki: ... Outline, qtd. d.

¹² Great Travel (Eng. grand tour, nonm. Kavalieretur); as a rule young people of a gentleman set off on it, at least on trails to meet it was also possible of burgesses. Getting the education, being a ticket to a career was a purpose political, professional, artistic or scientific, but also practical language learning, reading with living in other states, examining the most interesting buildings (for us today historic, as thenest as modern). In the 16th century fashionable schools and universities were being visited. These trips were also held to light purposes in order to blow off some steam before achieving the state of settling down. A governor, a service or a trusted friend of the father kept the young nobleman company. From the 17th century of the travel route spread through not only South Europe, with Rome and Venice, but also quickly unrolling North-western Europe, with the Netherlands inclusive.

¹³ D. Żołądź: educational Travels of Poles in XVI and of the 17th century, [in:] J. Hellwig, W. Jamrożek, D. Żołądź (ed.): from works of Poznań historians of the upbringing, Poznań 1994, 29-63 p.

¹⁴ H. Manikowska: Jerusalem - Rome - Compostela: great going on a pilgrimage at the close of the Middle Ages, Warsaw 2008, passim; A. Mączak: everyday living in travels all over Europe in XVI - of the 18th century, Warsaw 1978, passim; A. Mączak: Peregrinations. Journeys. Tourism, Warsaw 1984, passim; N. Ohler: Life of pilgrims in the Middle Ages. Between the prayer and the adventure, Cracow 2000, passim; A. Ołędzka-Frybesowa: with Roads of medieval Europe, Cracow 1997, passim; <http://pawpeter.blogspot.com/2010/04/droga-jakuba-sobieskiego-po-europie.html>.

At the turn of XVII/XVIII centuries the Polish gentry closed an interest in travelling to expeditions to the debate of the Sejm, to the election of the king and in the business matter to Gdańsk. The increase in the activity of travelling reappeared at the end the 18th century and S. Augusta was associated with the dissonances associated with the election of the king and failures of the Confederacy of Bar (among others J.H. of Dąbrowski, M. Beniowski and K. Pułaski, T. Kościuszko), and next half the 19th century appeared after defeat of comings into existence January and November. After both emigration waves their descriptions, among others made remained for the travel through Rev. E. Janota.

In the meantime following the appearance in Europe of geological and cognitive expeditions in 1787-1809 years all over Poland their enthusiast held his expeditions, German cockroach B. Hucquet. At the end the 18th century and at the beginning the 19th century to the Middle East representatives of the Polish aristocracy held bold expeditions among others: the philosopher and the writer Jan Potocki the author of the Diary found in Saragossa and the Emir, W. Rzewuski mickiewiczowski Farys, as well as representatives of the Lubomirskich family to Africa. Numerous historical, tourist, ethnographical souvenirs were being brought from the travel on the base which were being created in Poland the first museum sets among others Czartoryskich in Puławy (see M. Kseniak: Residence of Czartoryskich princes in Puławy, Lublin 1998 and other), Lubomirskich and Potockich in Łańcut, whether Mniszców in Wiśniowcu (see T.F. de Rosset: Collection of Andrzej Mniszcha. From Volhynian beetles to Fransa images of Hals, Toruń 2003 and other). From the II half the 18th century in Poland was initiated tourist movements, at first shy with the with the permanent upturn which slowly included more and more wide circles of the Polish people. Along with the numerical height developing accompanied appearing tourists of different forms protecting travelling, in it among others the board and lodging, as well as specialist services which peculiarly accompanied forms of the tourism: cognitive and tourist, pilgrimage, spa, mountain and museum. In the process of the development of tourism in Poland in the XIX century starting took place of broad development of tourist movements, and along with him development of Polish tourist organizations.

In Poland public activity of numerous enthusiasts of walks and sightseeing's, amongst which they are meriting attention had an inestimable contribution to the development of the tourism exchanged in turn of the year of birth among others:

- princess Izabela Czartoryska (1746-1835)¹⁵,
- priest Stanisław Staszic (1755-1826)¹⁶,
- Julian Ursyn Niemcewicz (1758-1841)¹⁷,

¹⁵ Izabela Czartoryska, different Thoughts about the way of establishing gardens, Wrocław, 1805, M. Kseniak: Residence of Czartoryskich princes..., for 17-19 Sr; D. Wójcik-Górska: Control of Izabela's princess, 167-173 p.; A. Aleksandrowicz, S. Tworek: Puławy in 1783-1795 years. Genesis of the intellectual circle of Puławy. Czartoryscy and their residences, Lublin Memory of the Place, [access 9 January 2014].

¹⁶ Of Stanisław Staszic (1755-1826), was one of leading representatives of the Polish Enlightenment. Given birth in the bourgeois family, in Piła accepted shining clerical. In his youth he was a teacher of children of chancellor Andrzej Zamoyski. He worked of Committee composed of of the National Education (1793) and in works of the Four Years' Sejm. In twenty-four hours of seizures he took an active part in the organization of the science in Warsaw, among others from his initiative in Warsaw a Society of Friends of Theories, for which in the more late period in Warsaw by Cracow City outskirts he funded the wonderful residence, called the Palace of Staszic was formed. He participated in the raw material exploration of Polish soil, as well as during numerous journeys made an appraisal of the state of the economy on Polish land. Anonymously he published Warnings for Poland; R. Hennel (the reader and the study): with Tatra mountains bewitched. Former tourism in the word and the insult. He selected and drew up, Warsaw 1979, p. 13; M. Świercz: Stanisław Staszic in the Tatra mountains, "Mountaineer" 1926 No. 4, 12-30 p..

¹⁷ Julian Ursyn Niemcewicz (1758-1841), was a Member of Parliament of the Four Years' Sejm, and during insurrection with aide of Tadeusz Kościuszko, with which after the fall of coming into existence along with his head he got to the tsarist captivity. After gaining independence along with Kościuszko he went to America, is

- Antoni Malczewski (1793-1826)¹⁸,
- Józef Lompa (1797-1863)¹⁹,
- Łucja Rautenstrauchowa (1798-1886)²⁰,
- Ludwik Pietrusiński (1803-1865)²¹,
- Ludwik Zejszner (1805-1871)²²,
- Wincenty Pol (1807-1872)²³,
- Jan Sabała-Krzepkowski (1809-1894)²⁴,
- Oskar Kolberg (1814-1890)²⁵,
- Zygmunt Bogusz Stęczyński (1814-1880)²⁶,
- priest Józef Stolarczyk (1816-1893)²⁷,
- priest Wojciech Grzegorzek (1816-1893)²⁸,

returning from exile along with the coming into existence of Duchy of Warsaw. In years of functioning of the Congress Kingdom of Poland established in 1815 at the Congress of Vienna, acted as the secretary of the senate and with keen opponent of Konstanty's grand duke and Nowosilcow exercising authority on behalf of the tsar of Russia in the Congress Kingdom of Poland established in 1815 at the Congress of Vienna. After death S. Staszic served as the chairman of the Company of Friends of Sciences. He showed his authorships oneself row of works, among others satirical comedy Fri.: Return of the Member of Parliament. He was a co-publisher of the organ of the Polish reform camp "National and Strange Newspaper". The majority of his artistic work has character historyczno patriotic. After the fall of the November coming into existence he emigrated from the country; J. U. Niemcewicz: historical Travels. Raise the cost in 1811 of the yr, Old Petersburg 1859 from. Kulczycki: ... Outline, qtd. d.

¹⁸ J. Ujejski: Antoni Malczewski, 1928 passim; M. Dernałowicz: Antoni Malczewski, Warsaw 1967, passim.

¹⁹ New popular encyclopedia PWN, Warsaw 1997, vol. III, p. 789; Józef Piotr Lompa was born 29 June 1797 in Oleśnie. He came from the petit bourgeois family, and his father was a tailor. At the age of 6 he began the learning at the Catholic Folk School in Oleśnie. He demonstrated also an avocation for the music. He sang in the choir and took lessons at this direction.

²⁰ With Tatra mountains bewitched ..., qtd. d., p. 59.

²¹ Pietrusiński Ludwik (21.III.1803 yr Lvov - 8.V.1865 yr Warsaw, origin on the evangelical-reform graveyard. Lawyer (University of Vienna, Dr. of 1828 yr), journalist (from 1831 in Warsaw), columnist, writer, legal adviser of the state, in 1861 member Warsaw of Departments of the ruling Senate, worker for voluntary causes, traveller. In years 1830-1831 fought in the November Coming into existence.

²² M. Graniczny [and aka]: Ludwik Zejszner - the outstanding man and the naturalist, one of pioneers of geological cartography in Poland, "Geological Inspection", 2007; J. Widacki: Century of Polish detectives, Cracow, 1992;

S. Salmonowicz, J. Szwaja, S. Waltoś: Cracow Pitaval, Cracow, 1974, for 258-275 Sr; A. Zieliński: Polish travels all over Silesia in XVIII and the 19th century (to 1863), Wrocław 1974, passim; A. Zieliński: Travels of Poles to Lusatia in the 19th century Wrocław 1975, passim.

²³ A. Zieliński: Polish travels all over Silesia in XVIII and the 19th century (to 1863), Wrocław 1974, passim; A. Zieliński: Travels of Poles to Lusatia in the 19th century Wrocław 1975, passim; S. Augustowicz, J. Jasiński, T. Oracki: Outstanding Poles in Kaliningrad. XV-XX age, Olsztyn, 2005; from. Hill: Wincenty Pol [in:] Outstanding geographers of the Jagiellonian University, Cracow 1999, series: Geography at the Jagiellonian University 1849-1999; Wincenty Pol [in:] of Poland Bibliographical Dictionary, Cracow, 1982-1983.

²⁴ F. Hoesick: *Legendarne postacie zakopiańskie. Chałubiński, ks. Stolarczyk, Sabała*, Warszawa 1922, passim.

²⁵ The folklorist, the ethnographer, the musician and the composer. He studied music under direction among others J. Elsner and K. F. Dobrzyński. He directed his interests to the music and the folk poetry. In years 1842-1845 gave 5 notebooks to the Song of Polish People with melodies. This harvest was expanded in 1857 with information about customs and ceremonies merging with individual songs. He originated work incurred in years of 1857-1890 Fri. People his customs, the style of living, the speech, applications, proverbs, ceremonies, the witchcraft, games, songs, the music and dances. He also published 11 volumes of ethnographical Images. He included in this work collected by oneself during 50 years of walks all over the country - huge material portraying the life, the culture and the folk artistic work what originated Polish folklore studies and ethnography and the cultural tourism.

²⁶ W.W. Wiśniewski: Maciej Bogusz Zygmunt Stęczyński (1814-1890). The first enthusiast of the Tatra mountains, Beskidy and of Sudeten mountains. The life and the artistic work, Cracow 2006, passim.

²⁷ F. Hoesick: Zakopane legendary figures. Chałubiński, Rev. Stolarczyk, Sabała, Warsaw 1922, passim.

²⁸ He was born in Ciścu. He was ordained in 1842, on completion of Clerical Seminar in Tarnów and theological studies in Vienna, where the title got the Doctor. Next he was an assistant curate in Choczniia, and from 1846

- Dr. Tytus Chałubiński (1820-1889)²⁹,
- priest Dr. Eugeniusz Janota (1823-1878)³⁰,
- prince Andrzej Jerzy Mniszech (1823-1905)³¹,
- Kazimierz Kantak (1824-1886)³²,
- Leopold Świerz (1835-1911)³³,
- Adam Asnyk (1838-1897)³⁴,
- priest Bogusław Królikowski (1840-1912)³⁵,
- Walery Eljasz Radzikowski (1841-1905)³⁶,
- Filip Sulimierski (1843-1885)³⁷,
- Klimek Bachleđa (1851-1910)³⁸,

with professor of the dogma at the Tarnów college. In 1857 the yr spread through the parish in Podegrodzie, soon also became a dean łącki.

²⁹ F. Hoesick: Zakopane legendary figures. Chałubiński, Rev. Stolarczyk, Sabała, Warsaw 1922, passim.

³⁰ B. Chwaściński: from the history of the mountaineering. About mountains and people, Warsaw, 1988, for 39-41 Sr; from. Radwańska-Paryska, Paris W. Henryk: Large Tatra encyclopedia. Poronin, 2004.

³¹ B. Chwaściński: from the history of the mountaineering. About mountains and people, Warsaw, 1988, for 39-41 Sr; from. Radwańska-Paryska, Paris W. Henryk: Large Tatra encyclopedia. Poronin, 2004.

³² "Diary of the Tatra Company", 1887 vol. 11; biographical entry of the patron from a formal website of the Wielkopolska Club of Leaders of the Tourism of Górska for them. of Kazimierz Kantaka in <http://wkptg.poznan.pttk.pl/pliki/patron.html> Poznań (there quoted source literature); "Spikes - week's illustrated magazine", Warsaw 1882, vol. XXXIV, No. 877, / there: / R., "Kazimierz Kantak", p. 243 (biographical note) and p. 241 (used above portrait; this portrait is also in resources of National POLONA digital libraries, as the iconographic document No. 24844 authorships of Józef Holewiński according to the phot. of Jan Mieczkowski, ryt. Xawery Pillati, the source: the National Library, G. 6314 - public domain); Institute of History you: of Poland a biographical dictionary, volume XI, Wrocław - Warsaw - Cracow 1964-1965 (password drawn up by Zdzisław Grota: Kantak Kazimierz (1824-1886), for 612-614 Sr); funeral service in a parish church St Maria Magdalena in Poznań during a funeral ceremony on of 31 December 1886 Rev. Leonard celebrated the yr Ostrowicz (brother of Aleksander Ostrowicz given birth in Gostyniu - of known spa doctor in Łądku of Spring). The funeral of Kazimierz Kantaka became a great liege demonstration from the area of entire Poland and Poles from foreign countries. In spite of the bad weather and of freezing cold c 15 thousand persons participated in a funeral procession, and at that time all Polish shops, restaurants and other premises were closed off. Two-day funeral celebrations closed with hiding Kazimierz Kantaka in Poznań on non-existent today church graveyard by the Grünwald ul. (Bukowska). The graveyard was liquidated by invader during the Second World War.

³³ Świerz Leopold, originally Świerzowicz (28 IX 1835 low hump near Tuchowa, district Tarnów - 16 IV 1911 Cracow). The tourist and the mountaineer, scientific researcher of the Tatra mountains, one of the most distinguished activists of the Tatra Company, from the education philologist (UJ, Latin and Greek), by profession secondary school teacher, at first deputy of the teacher at Cracow Nowodworski Secondary School 1858-1861, then teacher one by one in Rzeszów and Tarnów 1861-1863, Przemyśl 1863-1870, 1870-1872 Inhabitants of Brzeg and at Cracow Nowodworski Secondary School 1872-1891. Because of his patriotic behaviour he had wrangles with the Austrian school authorities in 1870 and then in Cracow. In 1863 the yr fought with some its pupils in the January Coming into existence and was wounded under Krzykawka.

³⁴ Antoni J. Mikulski: Adam Asnyk in the Tatra mountains (2 fig.), "Mountaineer" 1937, R. 15, p. 24.

³⁵ The X inhabitant of Great Poland [B. Królikowski]: Tatra mountains of Poland with monument for Mickiewicz, "Diary of the Tatra Company", 1888, a first project of creating the national park from the Polish Tatra mountains is in an article.

³⁶ M. Grabski: Walery Eljasz Radzikowski - photographer of the Tatra mountains and Podhale, "Daguerreotype" 2005, No. 14, p. 18.

³⁷ From. Kulczycki: ... Outline, qtd. d.; Filip Sulimierski displayed his geographical activity in publishing thematic articles in the geographical-tourist weekly "Wanderer" which was being given in Warsaw in 1863-1906 years. A "illustrated Weekly" also published its articles in magazines, "Commercial Newspaper", "Newspaper Poland", "Warsaw Courier" and "News".

³⁸ From. Radwańska-Paryska, W. H. Paryski: Tatra Voluntary emergency ambulance service, [in:] Large Tatra encyclopedia, Poronin 2004, passim; there, personal password Klemens Bachleđa, 42-44 p.); M. Zaruski: Expedition for Stanisław Szulakiewicz and little air-conditioning Bachleđę on 5-16 days of August 1910 [in:] on Tatra roadless tracts (Internet Version, v. backlinks); I. Dieška but kolektív: Horolezectvo - encyklopédia, Bratislava, 1986, password Klemens Bachleđa, (in the Slovak tongue), p. 30; J. Kurek: Book of the Tatra

- Stanisław Witkiewicz (1851-1915)³⁹,
- Władysław count Zamoyski (1853-1924)⁴⁰,
- Stanisław Barabasz (1856 - 1949)⁴¹,
- Andrzej Chramiec (1859-1939)⁴²,
- Jan Kasprowicz (1860-1926)⁴³,
- Paweł Sapieha prince (1860-1934)⁴⁴,
- Walenty priest Gadowski (1861-1956)⁴⁵,
- Władysław prince Drucki-Lubecki (1864-1913)⁴⁶,
- Kazimierz Przerwa Tetmajer (1865-1940)⁴⁷,
- Aleksander Janowski (1866-1944)⁴⁸,
- Zdzisław Ritterschild (1866-1944)⁴⁹,

mountains, Cracow, 1955; S. Komornicki [in:] of Poland a biographical dictionary, vol. 1. Cracow 1935, 200-201 p..

³⁹ K. SAYSSE-Tobiańczyk: under peaks of the Tatra mountains, Warsaw 1956, p. 39; Witkiewicz Stanisław, Encyclopedia PWN. [2014-01-25 access]; M.P. of 1930 No. of 300 pos. 423.

⁴⁰ W. Goetel: *Władysław Zamoyski. Wspomnienie pośmiertne (z 3-ma ilustracjami)*, „Taternik”, 1925 nr 3, s. 1–9; *Fundacja Zamoyskich (akt fundacyjny)*, „Taternik” 1925 nr 3, s. 244–247.

⁴¹ S. Zięba: with Tracks of two boards, Outline of the history of the skiing, Cracow 1955, chapter: Barabasz and Schnaider; W. Szatkowski: Pioneers of the skiing in the Polish Tatra mountains, Zakopane 1994; Zakopane 1914; Stanisław Barabasz (DOB 7 May 1857 in Bochnia, dead 23 October 1949 in Zakopane) - the architect, the painter, the doyen of the Polish skiing, the teacher and the hunter - author of many articles on the hunting subject matter. He was a younger brother of the pianist of Wiktor Barabasz.

⁴² Andrzej Chramiec, the graduate of the department of the medical Jagiellonian University, born in day 27 of November of 1859 yr on Chramcówkach in Zakopane, dead 31 December 1939 in Katowice - the doctor and the community worker from Podhale. He finished jednoklasową school in Zakopane, attended to czteroklasowej schools in Nowy Targ, and then junior secondary school in Wadowicach. Then he was admitted to university to Cracow and there graduated the medical department of the Jagiellonian University from. He was the first Zakopane highlander with the higher education. At the age of 28 he married Jadwiga Bieczyńska, with which he had seven children - three sons and four daughters. One of sons, Józef Andrzej Chramiec, in the lieutenantcy, in 1939 a yr arrested by the NKVD was a participant in the September Campaign. Prisoner of Starobilsk, murdered by Russians in Kharkiv, number on the list of murdered 3250.

⁴³ J. G. Pawlikowski: for Jan Kasprowicz for the parting, "Mountaineer" 1926 No. 4, 1-11 p..

⁴⁴ T. Zielińska: portrait gallery of Polish aristocratic families, Warsaw 1997; J. Czajkowski: Sapieha cardinal Adam Stefan, Wrocław - Warsaw - Cracow 1997.

⁴⁵ D. Dyląg: Eagle's mountain path, qtd. d., 17-20 p.; worked at first, as the assistant curate and the school religion instruction teacher. After supplementing the pedagogic knowledge he became an academic teacher katechetyki, methodologies and pedagogies at the teaching seminar and a seminary in Tarnów. In notifications placed in magazines from the age, apart from Rev. W. Gadowski are also among others being exchanged Rev. Królikowski, Rev. Liberadzki, Rev. Sutor, Rev. Stolarczyk, Rev. Grzegorzek.

⁴⁶ J. Wolff: Lithuanian-Russian Princes from the end of the 14th century, Warsaw, 1895; Note on the side devoted to the Convention Polish community abroad; Matter of the manslaughter in Teresinie Rev. Władysław Drucki Luebeck 21 April 1913, the "Sochaczew Earth", 7 April 2009; Sports Association Jaroszewski, W. Baraniewski: after palaces and manor houses of Masovia, Warsaw 1997; Sports Association Jaroszewski, W. Baraniewski: Palaces and manor houses in the environs of Warsaw, Warsaw 1992; Sârgej Uladzimiravič Danskih, "Naš Ščučyn", Hrodna 2001.

⁴⁷ From. Lubertowicz: Kazimierz Tetmajer as the writer of narrative literature of the Tatra mountains (1 fig.), "Mountaineer", 1932 No. 10, 1-18 p.; from. Radwańska-Paryska, W. H. Paryski: Large Tatra encyclopedia, Poronin 2004.

⁴⁸ T. Maczubski: a biographical dictionary of PTTK activists and PTK and PTT, the Team of History and the PTTK Tradition in Warsaw, Warsaw 1996; A. Czarnowski: Famous excursionists, PTTK the Main management Board, the Committee of History and the Tradition, Warsaw 2006.

⁴⁹ From. Radwańska-Paryska, W. H. Paryski: Tatra Encyclopedia, Poronin 1973; Olszewicz: List of losses of the Polish culture, p. 227; [Jaxa Małachowski B.]: list of persons of the deceaseds, killed in action and murdered in 1939-1947 years, of people of Polish mountains associated with the culture and the life, "Peaks" for 1947 Sr 10; "Officers' Generation ", Warsaw 1923 and 1924; B. Chwaściński: from the history of the mountaineering, Warsaw 1979; A. Filar, M. Leyko: Lauras on the snow, Warsaw 1982; W. Goetel: Ideology of the Polish Tatra Company in the course of years," Peaks "for 1948 Sr 12; Polish Skiing, Cracow of 1927 vol. For II Sr 142; W.H.

- Tadeusz Smoluchowski (1868-1936)⁵⁰,
- Gen Mikołaj Wisznicki (1870-1954)⁵¹,
- Kazimierz Kulwiec (1871-1943)⁵²,
- Kazimierz Włodzimierz Porębski (1872-1933)⁵³,

Paris: Losses of the Polish mountaineering in 1939-1947 years, "Mountaineer" for 1947 Sr 7; K. Sajsse-Tobiczyk: on peaks of mountains of Europe, Warsaw of 1959 p. 73, 78, 87, 363; S. Zieliński: into the side Haughty, Warsaw of 1976 p. 21, 62, 66, 73, 98, 108, 111; M. Orłowicz: my tourist memories, Wrocław 1970; Szematyzmy of the Galicji Kingdom 1893-1914; "Sports Inspection" 1927 No. 3; CAW: personal files R-a.

⁵⁰ From. Radwańska-Paryska, W. H. Paryski: Large Tatra encyclopedia, Poronin 2004, Internet version www.z-ne.pl, access [2013-11-04]; J. B. Miecznik: on the graveyard in Woods - about professor Wojciech Jaroszewski, "Geological Inspection", vol. 59, No. 1, 2011. [2013-11-04 access]; † Tadeusz Smoluchowski, "Mountaineer", yr XX, from. 5, 1936. [2013-11-04 access]. for 158-159 Sr; Poles in the Dolomites - list of passages, drytooling.com.pl. [2013-11-04 access]; History of the Polish Kayak Connection, old.pzkaj.pl. [2013-11-04 access]; Brother of Marian Smoluchowski, father of Wilhelm Smoluchowski, grandfather Prof. Wojciech Jaroszewski (of son of his daughter of Maria Eryka).

⁵¹ M. Wisznicki: Committee of History and the ZG PTTK Tradition, [2014-01-30 access]; after studies did military service at the Russian school of warrant officers of the cavalry. He was moved to the reserve, as the officer of the cavalry. In relation to an outbreak of war Russian-Japanese 48 of him was appointed to the Regiment of Odessa Uhlans. After the outbreak of the World War I in 1914 he was appointed to the service in the Russian army. In the area of Przemyśl he was seriously injured. After many vicissitudes along with the wife he reached Babruysk, where from 25 November 1917 in and Corps of general Józef Dowbor-Muśnicki a function was entrusted him for the academic teacher of geography in and for Polish School of Artillery acting as part of the Legion of officer cadets. He made it to to the moment of disarming the Corps by Germans in June 1918. In November 1918 he reported to Armed Forces of the Republic of Poland being formed. An allocation received Servicemen to the Ministry of Matters, where became the boss of the II Section of the Equipment of the Military-technical Institute and the chief reporter of Ubiorczej Committee, for which drawing up models of the uniform for the consolidating Polish army was a task. He was one of authors of a Polish military uniform. From 19 September 1919 was assigned to 1 Regiment of Krechowickich Uhlans. He remained for colours of this regiment faithful to the end of one's days. In spite of the formal membership in 1 Regiment of Uhlans still he obtained various tasks and functions from the Ministry of Matters of Servicemen apart from the regiment. With the moment of an outbreak of war Polish-Bolshevik performed the front service in the VII bars, and then the VIII Brigades of the Ride. He participated in many battles and an armed clashes. On the battlefield twice he was decorated with the Cross of Valour for the conduct. For the bravery in the battle of Klewaniem 17 September 1920 received the Virtuti Militari Cross. After standing still of the warfare on the day of 1 February 1921 for Mikołaj Wisznicki a function was entrusted the assistant manager of the Museum built at that time of Armed Forces of the Republic of Poland. He held this post over two years. Next he was appointed as the position of the manager of the paper of a cadet corps. With the day of 1 October of 1924 he was appointed commander Korpus of Cadets No. 2 in Modlin. He returned to the work of the teacher. He implemented a lot of changes modernizing the methodology of the youth work and updating the program. On the day of 31 March 1926 colonel Mikołaj Wisznicki was moved into the standstill. Appointing it the titular brigadier general of Armed Forces of the Republic of Poland in 1928 was a valid act finalizing the period of the active military service, Decree of the commander in chief L. 3099 from 30 June 1921 Personal daily newspaper from 1921 No. 27, pos. 1088.

⁵² J. Stemler: Work of the nationalist mutual aid society. Poland School Motherland 1905-1935, Warsaw 1935, p. 86; J. W. Bacewicz: Suwałki Biographies, Suwałki, 1993; Matusiewicz A., 2004, "Quarterly Wigry Lake", No. 2, 8-14.

⁵³ He underwent the service in the tsarist navy one by one on sea individuals: in 1895-1897 years, on the cruiser "Dmitrij Donskoj" served. In 1900 the yr was transferred to the cruiser "Pamięć Azowa", and after unshipping in 1902 referred to the shipbuilding committee of the supervision of the structure of the cruiser "Nowik" in the Schichaua Shipyard in Gdańsk. After accessing the ship for the service he was a senior officer on it and participated on it in the Russian-Japanese war, into 1905 fought with the yr in the captaincy up to the Port with Artur. Peculiarly he distinguished himself in the battle at sea Yellow, definitely being in favour of for singles tearing of ship to Vladivostok. For the participation in this battle he received the golden sabre among others from the tsar for the bravery (too chrabrost). In years 1905-1909 commanded motor torpedo boat "Triewożnyj", and next "admiral Makarow" became a commander of the cruiser. 1910-1913 Swam in years at sea Baltic and North Sea, as the commander stawiacz of faces "Jenisej". In 1913 the yr for a short while was the Chief of Staff in the command of ports of the Black Sea, and then he was appointed as the commander of the battleship "Impieratrica Marija", which swam at the beginning of effects of the World War I on. In 1916 the yr proved the brigade of battleships of the Fleet to Czarnomorska, and at the beginning of 1917 with governor of the fortified Area of the

- Prof. Dr. Kazimierz Panek (1873-1935)⁵⁴,
- Mieczysław Karłowicz (1876-1909)⁵⁵,
- Mieczysław Orłowicz (1881-1959)⁵⁶,
- Colonel Aleksander Bobkowski (1885-1966)⁵⁷,
- Maksymilian Teofil Dudryk (1885-1962)⁵⁸,
- Zygmunt Klemensiewicz (1886-1963)⁵⁹,
- Roman Kordys (1886-1934)⁶⁰,
- Andrzej Juliusz Małkowski (1888-1919)⁶¹,
- Dr. Mieczysław Świerż (1891-1929)⁶².

"Kitten" in the Finnish Bay, on the stretch of the command of the defence of the Bay. What he became the boss of the Naval Department at the front all over North-western. After the revolution of 1917 yr in the Petersburg he was active in Polish military organizations. Half 1918 was discharged from service in the Russian navy, which in his sailor career one by one was promoted to officers' ranks in: in 1892 to the midshipman; in 1897 to the lieutenant; in transient circumstances to the older lieutenant; in 1906 to the captain of the II rank (equivalent: commander); in 1913 yr of the captain and the rank (equivalent: captain); During Polish-Bolshevik war 1920 the yr commanded the segment of the front "Zegrze-Dębe", and also managed the war navigation on Wisła. At the beginning of 1922 the yr was appointed as the position of the boss of the Management of the navy, created in place of Department for Maritime Matters. On on 3 May 1922 the yr was verified in the rank of the rear admiral with the seniority from 1 June 1919; on the day of 19 May 1925 The president of Poland, Stanisław Wojciechowski dismissed him from the position of the boss of the Management of the navy, but minister Sprawa of Servicemen, Lt. Gen. Władysław Sikorski moved into the state out of order. She was a pretext for dismissing the admiral from the taken position so-called "mine scandal". In 1926 against him criminal proceedings were started. On the day of 30 April 1927 he was retired. In 1928 the Military circuit court discontinued No. 1 proceedings initiated in 1926 by Military Prosecutors; after regaining independence by Poland, one by one was promoted to the following officers' steps, in 1918 to the general of the sub-lieutenant of the jacket; 30 January 1921 to the general of the sublieutenant, approved on the day of 1 April 1920 in the Sea Corps, on on 3 May 1922 verified with the seniority from 1 June 1919, Personal daily newspaper of minister Sprawa of Servicemen, No. 15 from 12.06.1922; J. Czerwiński, M. Czerwińska, M. Babnis, A. Jankowski, J. Sawicki: Sea Staffs of the Republic, [in:] vol. II, Poland the navy, the pt I. Korpus of 1918-1947 officers, Gdynia 1996; Kmdr Sub-Lt master P. Andrzejewski, kmdr Sub-Lt M. Eng. from. Białogłowski, Lt. Cdr. M. Eng. T. Dolny, kmdr cf. Dr. H. Karwan, Lt. Cdr. Eng. J. Królikowski, Rear Adm. M. Michalski, kmdr cert. cf. A. Walor, "Sea Inspection", 2005 No. 4, Gdynia 2005.

⁵⁴ "Of Poland biographical dictionary", 1980 from. 104; B. Chwaściński: *From the history of the mountaineering. About mountains and people*, Warsaw 1988, p. 236, 240; from. Radwańska-Paryska, W. H. Paryski: *Large Tatra encyclopedia*, Poronin 2004; Kazimierz Panek (1873-1935), www.cmentarz.bydgoszcz.pl. [2013-10-31 access]; from. Radwańska-Paryska, W. H. Paryski: *Large Tatra encyclopedia*, Poronin 2004, Internet version www.z-ne.pl, access [2013-10-31]; Kazimierz Panek, www.cracovia-leopolis.pl. [2013-10-31 access].

⁵⁵ J. Młodziejowski (ed.): *Mieczysław Karłowicz in the Tatra mountains*, Cracow 1968, passim; H. Anders: *Mieczysław Karłowicz. Of living and making*, Poznań 1998, passim.

⁵⁶ T. Kowalik: *Living for the tourism, the sightseeing and sport. M. Orłowicz 1881-1959*, Warsaw 2009, passim.

⁵⁷ From. Radwańska-Paryska, W. H. Paryski: *Aleksandras' Bobkowski*, [in:] *Large Tatra encyclopedia*, Poronin 1995, p. 97; *Of preparing the military communication for the war in 1939*, Relation Brig-Gen Of Aleksander Szychowski (the admission and the study, W. Rawski and from. Wojciechowski), "Historical Review - Serviceman", 2005 No. 4 (209), for 167-189 Sr.

⁵⁸ Behind the note D. Dyląg AWF Cracow.

⁵⁹ From. Bodnar: *Zygmunt Klemensiewicz 1886-1963*, "Progress of Physics" 1964 No. 15 (1), for 3-10 Sr; F. Haber und from. Klemensiewicz: *Über elektrische Phasengrenzkräft. Zeitschrift für Physikalische chemistry, Leipzig 1909* (Vorgetragen in der Sizung der Karlsruher chemischen am 28. Jan. 1909); "Technical Magazine" 1936, No. of 15 p. 266.

⁶⁰ From. Radwańska-Paryska, W. H. Paryski: *Large Tatra encyclopedia*, Poronin, 2004.

⁶¹ M. Miszczyk: Andrzej Małkowski in memories of Jan Przybyły, "Boy Scout", 2010 No. 21, 9-11 p.; B. Wachowicz: *Bridesmaid Oleńko! Scout Andrzej! Tale about authors of the Polish Scouting Olga and Andrzej Małkowskich*, Warsaw, 2003.

⁶² *They died - M. Świerż. - A. Kegel*, "Mountaineer", 1929 No. 7, 178-182 p.; this Experience caused that he had become a great promoter of organising foreign expeditions and with all his might pushed this idea through in the

Travelling and his logistic elements from the II half the 19th century in Poland was surrendered to the legality⁶³. In twenty-four hours of seizures they were these are legal requirements of invaders which on the Galicja area and Lodomerii the book of acts contained (in German) Fri.: "Allgemeines Bürger Gesetz thump"⁶⁴ (in Polish) Fri.: Universal book of civil acts along with additional acts, regulations and decisions of the Highest Court Tribunal (according to as above Willaumea)⁶⁵.

In the Prussian annexed territory she was in force similar to Austrian book of acts "Bürger Gesetz thump"⁶⁶.

Both Austrian and German books of acts contained the regulations associated with the requirement associated with travelling, with forming tourist and tourist organizations and associations, as well as requirements put before owners of holiday houses, houses of the health, boarding houses, hostels, requirements for owners providing road transport services, air, water and the like⁶⁷.

Recalled acts Austrian and German much differed from restrictive legal requirements (of ukases) being applicable in a Russian annexed territory which the law of war implemented in the Congress Kingdom of Poland established in 1815 at the Congress of Vienna after the fall of comings into existence regulated November and January⁶⁸.

Recalled acts of the partitioners, after 1918 after regaining independence by Poland were a yr after their adapting to regulations and acts the legislative branch and implementation used for the organisation of life of the Polish state in it of tourist movements of the Second Polish Republic, among others to the development of ways, routes and trails of passengers appropriately on the area of former seizures⁶⁹. Od odrobienia zaniedbań w rozwoju dróg i różnych form transportu w Polsce w latach międzywojennych zależał rozwój działalności turystycznej.

Hence functionings of next governments of the II Republic of Poland, road networks focussed on the field of the development for the motor transport⁷⁰, on the structure of the

mountaineering environment. The expedition special fund created already after his death wore the official name *climbing Fund for them. M. Świerza*.

⁶³ J. Bard, M. Senkowska-Gluck (ed.): *The History of you and the law of Poland, the vol. III: from disassemblies for granting property rights (farther: HPPP III)*, Warsaw 1981, p. 675 and u.

⁶⁴ Cf. *Universally appointed as the imperial patent from 1 June 1811 was ABGB book of civil acts along with additional acts, regulations and decisions of the Highest Court Tribunal, binding J. W. Willaume, Lvov 1912, p. 23; cf. S. Zaborniak: legal grounds of Polish sports associations with particular reference to Galicji on the XIX/XX turn of the age, [in:] A. Nowakowski, S. Zaborniak (ed.): Sketches from the history of the physical culture. Historical, legal and regional conditioning, Rzeszów 2004, 29-42 p..*

⁶⁵ HPPP III, p. 680 and 751-767.

⁶⁶ B. Lesiński, W. Rozwadowski: *Right History*, Warsaw - Poznań 1895, 353-354 p..

⁶⁷ K. Grzybowski: *The History of you and the law of Poland, the vol. IV, from granting property rights to the revival to you (farther: HPPP IV)*, Warsaw 1982, p. 346 and 349-350; *Journal of Laws of you for Kingdoms and Countries in the Council of State represented*, p. 377 (act in German). Act from 15 November 1867 about the right to affiliate, [in:] *Code of political rights, i.e. Austriackie charters of the constitution 1848-1903, systematically he put together, transferred and S. Starzyński drew up, Lvov 1903, 720-749 p..*

⁶⁸ D. Dudek: *The Outline of the history and the organization of associations of the physical culture, Cracow 2001, 9-29 p..*

⁶⁹ Enclosure 1 to the letter of minister Robota Public N. Neugebauera to the Minister of Internal Affairs from 9 April 1931, AAN, the Ministry of Internal Affairs in Warsaw. Any other business 1923-1931, ref. 753, near 6.

⁷⁰ § 3 sec. 5 regulations of minister Komunikacja from 6 July 1932 on making the act on the paid transport of persons and goods mechanically propelled vehicles, D. U. Nr 95, pos. 821 and the D. Urz. Min. Cause Internal No. 17, department and; § 3 sec. 5 regulations of minister Komunikacja from 6 July 1932 on making the act on the paid transport of persons and goods mechanically propelled vehicles, D. U. Nr 95, pos. 821 and the D. Urz. Min. Cause Internal No. 17, department and;

infrastructure for the rail grid⁷¹, on developing connections of the inland water communication⁷², and of air transport⁷³.

The development of tourism was woven also in the economic development of the country, in which to obtained profits on the tourism which was treated, one of income branches of the domestic economy was being counted⁷⁴.

On Polish land authors writing about travels and benefits resulting from them of numerous publications contributed the considerable contribution to the development of the tourism. As far back as the Middle Ages they contributed the press share among others: A. Cellarius⁷⁵, A. Gwagnin⁷⁶, M. Kromer⁷⁷, J. Labouer, F. Myrson⁷⁸, S. Puffendorf⁷⁹, M. Reja⁸⁰, J. Ruggieri⁸¹ and other.

Medieval publications were a knowledge basis about other countries. One from first XV-wiecznych of information positions about the far east was M. Polo Fri.: *Describing world* which was an inspiration for contemporary travellers K. Kolumb, Vasco Gama will give, of Ferdynand Magellan and Amerigo Vespucci. New thought which appeared at the beginning the 15th century called the Renaissance additionally displayed a lot of travel initiatives. At the beginning the 17th century for the sake of convenience of passengers guides in which apart from the description of routes councils were for passengers with information about the possibility of accommodation, came in for exchange of horses. First such a guide in Polish Fri.: *Pilgrim of Poland or short of Rome and more excellent cities Italian* describing the authorship of Piotr Mieszkowski appeared in Cracow in 1614, and next into 1625 yr, *Institutio Peregrinationum* i.e. pointers for the travel. A guide to Warsaw of Adam Jastrzębski was published in 1643 Fri.: *the Road or short describing Warsaw*⁸². These first publishing companies originated more late guides and guides, which in the development of tourism until today besides websites, are performing one of leading information roles.

⁷¹ J. Gieysztor: *Railways on Polish land. The repair of war damage in the field of legal relationships and economic in Poland*, volume VII, Warsaw 1918, passim; S. Sztolcman: *Railways inherited by Poland in b. seizure*, "Train Engineer" 1928 No. 11; of the ... communication, qtd. d., 136-137 p.; Suprême appointed by Conseil oversaw the division of Austrian and Hungarian means of transporting on 7 October 1919 Vienna Repartycyjna Committee under the chairmanship of the Englishman sir Francis Dent "and; Advice of Ambassadors 14 May 1920 formed the same commission for areas of the Prussian seizure under the chairmanship of the Japanese man Eng. Tanaki.

⁷² "Pomeranian word", from day 27 July, 1930 yr; "Statistical Messages", 2014 No. 14, from day 20 of July.

⁷³ *Government of the Republic of Poland represented by the Ministry of railways from one side and with Administrator of airlines with French director-general - of Romanian Company of the air navigation, and within the Republic of Poland "Societies of the air navigation in Poland" with count Pierre de Fleurieu on the other hand, signed an agreement marking out of overhead transporting by air centres, passengers, the correspondence and letters sent by post of the baulk with Paris, Prague – Czech and Warsaw*, D. Urz. Min. Mr Żel. From 1920 No. 11, pos. 4; from. Makowski: *Development of the Polish air transport. Civil aviation*, [in:] *Twenty-year period of the ... communication*, qtd. d. of 95-120 p.; civil aviation, [in:] "guide to Poland" vol. I. *Poland North-east*, Warsaw 1935, p. 18; T. Basarabowicz: *Civil Aviation in the Second Republic*, [in:] of ... Poland, qtd. d.; K. Sławiński: *History of Polish wings*, Warsaw 1974; A. Glass: *Polish air structures 1893-1939*, Warsaw 1976.

⁷⁴ § of 1 regulation of the Council of Ministers from 29 January 1921 on provisional regulations of granting shipping companies permits of services (harness and car) on area b. Russian seizure, D. P.P.P. No. 14, pos. 83.

⁷⁵ From. Kulczycki: *Outline of the history of the tourism*, Warsaw 1977, p. 19.

⁷⁶ J. Krzyżanowski (editing.): *Polish Literature. Encyclopedic guide*, vol. And, Warsaw 1984, p. 336.

⁷⁷ Marcin Kromer, court chronicler of Zygmunt Augusta is regarded as an author of the first guide to Poland, Fri.: *Poland, that is about the location, the population and customs, offices of the Republic of the Congress Kingdom of Poland* established in 1815 at the Congress of Vienna. The work was published in 1578

⁷⁸ J. Topolski: *Poland in modern times (1501-1795)*, Poznań 1994.

⁷⁹ From. Kulczycki: *Outline of the history of the tourism*, Warsaw 1977, p. 19.

⁸⁰ M. Reja: *Life of the good-natured man*, Cracow of 1616 yr

⁸¹ L. Kolankowski: *Poland of Jagiellonians. Political history*. Olsztyn 1991; M. Duczmal: *Jagiellonians. Biographical lexicon*, Cracow 1990, p. 525.

⁸² From. Kulczycki, *Outline...*, qtd. d., p. 21.

Published publications about the subject matter moving problems of travelling, sightseeing's and tourisms which appeared in the 19th century all the way to the outbreak of the World War II performed invaluable role popularizing the sightseeing and the tourism. Publishing achievements in the form of booklets, maps, monograph, guides, of which contents some is still standing until today was spent with effort of PTT, PTK and other organisations of person in charges of tourist and tourist activity. Numerous community workers were authors of studies popularizing the sightseeing and the tourism members of the organization and tourist associations, as well as numerous artists, photographers, geographers, priests, poets and representatives of other environments.

In Poland one should combine beginnings of the tourism and the first travels to Polish land of other nations in it already in the 2nd century AD Of Romen which followed the amber trail above seashores Baltic. In Poland medieval political, religious and pilgrimage travels preceded the uprising of the tourism, to healing, commercial, military purposes, scientific and other. The travels characteristic of the tourism for pleasure starting from the 17th century appeared undergoing the slow extension all the way to the XVIII/XIX turning point c., in when expressive distinguishing took place oneself of many tourist forms which due to the height of the number of participants were provided with regulations legal at first by invaders but next by governments of the Second Polish Republic. About the pace and forms of the development of tourism and infrastructure essential for her in the Middle Ages at first reports from the journey were already published, and then guides, maps instructions of travelling and the like publications which influenced becoming widespread especially in beginnings of developing tourisms amongst the Polish people.

KRAJOZNAWSTWO I TURYSTYKA W POLSCE PRZED 1939 R., CZ. I, TRADYCJE, PREKURSORY, PRAWO I UPOWSZECHNIANIE

Stanisław ZABORNIAK¹, Łukasz SZMYD²

1. Wydział Wychowania Fizycznego, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów, Polska
2. Instytut Kultury Fizycznej Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. St. Pignonia w Krośnie, Polska

Keywords: krajoznawstwo, turystyka, podstawy rozwoju, tradycje, prekursorzy, prawo, upowszechnianie.

Tradycje wędrowania związane są z ludzkością od początków jej istnienia na świecie. Ludzie z różnych pobudek podróżowali od wieków, m.in. w celach religijnych⁸³, dla poprawy zdrowia⁸⁴, na turnieje rycerskie, na igrzyska, za pożywieniem, w sprawach naukowych i handlowych. Wspomniane zjawiska w starożytności najbardziej wyraziste były wśród Chińczyków, Fenicjan, Egipcjan, Greków oraz Rzymian. Od II w. p.n.e. w celu stwarzania dogodności dla podróżujących budowano drogi, karczmy, stacje wymiany koni, infrastrukturę towarzyszącą np. łaźnie itp. Starożytne wędrowanie⁸⁵, a także późniejsze działania związane z zabezpieczeniem podróży m.in. w środkach lokomocji, w noclegach, żywnieniu i w innych potrzebach towarzyszących podróżnym wytworzyło tradycje, które stały u podstaw późniejszej turystyki⁸⁶.

* * *

O wędrowaniu po Polsce donoszą mapy K. Ptolomeusza pochodzące z II w. n.e. w tym mapa Szlaku Bursztynowego i mapa Sarmacji Europejskiej⁸⁷. O zwyczajach i obyczajach Polaków w swojej kronice w XI w. pisał biskup merseburski Thietmar⁸⁸, towarzyszący podczas inwazji na Polskę niemieckiemu cesarzowi Henrykowi II. Do Polski przybywali m.in. kupiec z Sewilli *Ibrahim ibn Jakub*, mnich Kosmas⁸⁹, wikingowie, którzy w skandynawskich sagach rodzinnych opisywali tereny nadbałtyckie Pomorza i wyspy Wolin⁹⁰.

⁸³ *Mała encyklopedia kultury antycznej*, Warszawa 1990, s. 618; M. Walbank: *Ateński Proxenes z V wieku p.n.e.*, Toronto 1978; C. Marek: *Die Proxenie*, Frankfurt am Main 1984, s. 213).

⁸⁴ Zespół do Badań Prahistorii i Wczesnych Cywilizacji Afryki [w:] *Ośrodek Studiów Pradziejowych i Średniowiecznych Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk* [on-line]. iaepan.poznan.pl. [dostęp 2013-07-24]; M. Stępień: *Bliski Wschód* [w:] M. Jaczynowskiej (red.): *Historia Starożytna*, Warszawa 1999, s. 79–82; N. Grimal: *Dzieje starożytnego Egiptu* s. 40–42; A. Mirońska: *Ayahuasca, czyli spotkanie z Eskulapem. Mit Asklepiosa*, http://www.taraka.pl/ayahuasca_spotkanie_eskulapem, dostęp 11.08.2014.

⁸⁵ K. Przeclawski: *Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki*, Kraków 1997, s. 7.

⁸⁶ F. Robida: *Humanisme et Tourisme*, [w:] „Revue de l'Académie Internationale de Tourisme”, 1965 nr 2 ;

⁸⁷ Relacja *Ibrahim ibn Jakub* wysłannika kalifa Al-Hakama II na dwór cesarza Ottona I. Jego opis informował o kraju Polan tak: ... [Jest] on najrozleglejszy z nich [wśród krajów słowiańskich] Z Mesko sąsiadują na wschodzie Rus, a na północy Brus [Prusowie]. Siedziby Brus [leżą] nad Oceanem [Bałtykiem] ..., zawarta jest w XI-wiecznej kronice *Księga dróg i królestw* hiszpańskiego pisarza Al-Behriego.

⁸⁸ Thietmar z Merseburga (975–1018), biskup merseburski, kronikarz, autor kroniki Thietmara, ważnego źródła historii Niemiec i Polski.

⁸⁹ Z. Kulczycki: *Zarys historii turystyki w Polsce*, Warszawa 1977, s. 21.

⁹⁰ T. Kowalski: *Relacja Ibrahima ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekładzie Al-Behriego*, [w:] *Pomniki dziejowe Polski*, Kraków 1946, t. I; Ibrahim ibn Jakub (transkrypcja polska uproszczona), Ibrāhīm ibn Yacqūb (lub Yūsuf) al-Isrā'īlī at-Turṭūšī, arabskie إبراهيم بن يعقوب الإسرائيلي الطرطوشي, hebrajskie יעקב בן אברהם (Abraham ben Jakow), angielskie Abraham ben Jacob (ur. ok. 912/913 zm. po 966 r.) – Żyd sefardyjski, pochodzący z Tortosy w kalifacie Kordoby, kronikarz, podróżnik i kupiec. Zajmował się handlem z plemionami słowiańskimi, głównie niewolnikami, nie jest wykluczone, że uprawiał też działalność wywiadowczą na rzecz

Powoli wzrastało zainteresowanie innymi krajami u Polaków, od sporadycznych podróży religijnych i politycznych w okresie XI, a następnie w celach edukacyjnych, które nasiliły się na przełomie XIV/XV wieku zwłaszcza do Włoch do miast Padwy i Bolonii (m.in. do Włoch w XV w. podróżował Grzegorz z Sanoka, a XVI w. M. Kopernik)⁹¹. Do Polski przybywali obcokrajowcy m.in. od 1470 r. królowi K. Jagiellończykowi i Janowi Olbrachtowi doradzał florentczyk Kallimach. W 1519 r. do Polski w celu zwiedzenia kopalni soli przybyli znani podróżnicy Joachim Watt i Rudolf Agrikola⁹².

Pierwszą wyprawę dla przyjemności przypisuje się Beacie Łaskiej, która w 1565 r. z Kieżmarku odbyła wycieczkę ...w okolicy Zielonego Stawu Kieżmarskiego..., dając w ten sposób początek turystyki w Tatrach⁹³.

W podróżach kształcących nazywanych Wielką Podróżą (Grand Tour)⁹⁴, w średniowieczu uczestniczyła zamożna część społeczeństwa polskiego⁹⁵, m.in. Jakub Sobieski, który w latach 1607–1613 odbył podróż po Europie zachodniej, a jego trasa wiodła z Żółkwi przez Lublin, Sandomierz, Kraków, Pragę, Pilzno, Norymbergię, Strasburg, Nancy, Paryż, Amiens, Calais, Londyn, Ostendę, Brukselę, Hagę, Amsterdam, Kolonię, Reims, ponownie Paryż, Orlean, Tours, Poitiers, Saintes, Bordeaux, Bayonne, Pampelunę, Burgas, Valladolid, Leon, Oviedo do Santiago de Compostela, do którego przybył w 1611 r., (które było celem wotywnym). Droga powrotna J. Sobieskiego wiodła przez Porto, Coimbrę, Lizbonę, Sewillę, Kordobę, Toledo, Aranjuez, Madryt, Pampelunę, Bajonne, Tuluzę, Montpellier, Awinion, Walencję, Lyon, Turyn, Mediolan, Genuę, Florencję, Sienę, Rzym, Neapol, Ankonę, Bolonię, Wenecję, Wiedeń, Brno, Ołomuniec, Ostrawę, Kraków, Sandomierz, Lublin po 7 latach dotarł do rodzinnego domu w Żółkwi w 1613 r.⁹⁶.

Na przełomie wieków XVII/XVIII zainteresowanie podróżowaniem szlachta polska zamknęła do wypraw na obrady sejmu, na elekcję króla oraz w sprawach handlowych do Gdańska. Wzrost aktywności podróżowania ponownie pojawił się pod koniec XVIII w. i był związany z rozdziewkami związanymi z elekcją króla S. Augusta i niepowodzeniach konfederacji Barskiej (m.in. J.H. Dąbrowskiego, M. Beniowski i K. Pułaski, T. Kościuszko), a następnie pojawił się w połowie XIX w. po klęsce powstań styczniowego i listopadowego.

Maurów. Pozostawił po sobie relację z podróży do krajów słowiańskich, którą odbył w latach 965–966. Jego relacja zawarta jest w XI-wiecznej kronice *Księga dróg i królestw* hiszpańskiego pisarza Al-Behriego.

⁹¹ J. S. Bystron: *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce*, t. I. Warszawa 1932, s. 92.

⁹² J. Długosz: *Roczniki, czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*.

⁹³ J. Nyka: *Dziwne losy pierwszej taterniczki Beaty Łaskiej*, [w:] „Turysta”, 1960 nr 2, s. 4–5; J. Nyka: *Beata Łaska - pierwsza turystka tatrzańska*, „Wierchy” R. 29 (1960), Kraków 1961, s. 78–88; Z. Kulczycki: *Zarys...*, dz. cyt.

⁹⁴ *Wielka Podróż* (ang. *Grand Tour*, niem. *Kavaliertour*); wyruszała w nią z reguły młodzież szlachecka, choć na szlakach spotkać można było też mieszczan. Celem było zdobycie wykształcenia, będącego przepustką do kariery politycznej, zawodowej, artystycznej lub naukowej, ale także praktyczna nauka języków, zapoznanie się z życiem w innych państwach, oglądanie najciekawszych budowli (dla nas dziś zabytkowych, wówczas jak najbardziej nowoczesnych). W XVI w. odwiedzano modne szkoły i uniwersytety. Wyjazdy te odbywały się również w celach rozrywkowych, aby wyszaleć się przed osiągnięciem stanu ustatkowania. Młodemu szlachcicowi towarzyszył gubernator, służba lub zaufany przyjaciel ojca. Od XVII w. trasy podróży obejmowały nie tylko Europę Południową, z Rzymem i Wenecją, lecz również szybko rozwijającą się Europę Północno-Zachodnią, z Niderlandami włącznie.

⁹⁵ D. Żołędź: *Podróże edukacyjne Polaków w XVI i XVII wieku*, [w:] J. Hellwig, W. Jamrozek, D. Żołędź (red.): *Z prac poznańskich historyków wychowania*, Poznań 1994, s. 29–63.

⁹⁶ H. Manikowska: *Jerozolima – Rzym – Compostela: wielkie pielgrzymowanie u schyłku średniowiecza*, Warszawa 2008, *passim*; A. Mączak: *Życie codzienne w podróżach po Europie w XVI – XVIII wieku*, Warszawa 1978, *passim*; A. Mączak: *Peregrynacje. Wojaże. Turystyka*, Warszawa 1984, *passim*; N. Ohler: *Życie pielgrzymów w średniowieczu. Między modlitwą a przygodą*, Kraków 2000, *passim*; A. Olędzka-Frybesowa: *Drogami średniowiecznej Europy*, Kraków 1997, *passim*; <http://pawpeter.blogspot.com/2010/04/droga-jakuba-sobieskiego-po-europie.html>.

Po obu falach emigracyjnych podróży pozostały ich opisy, m.in. dokonane przez ks. E. Janota.

W międzyczasie w ślad za pojawieniem się w Europie wypraw geologicznych i poznawczych w latach 1787–1809 po Polsce swoje wyprawy odbył ich miłośnik, francuz B. Hucquet. Pod koniec XVIII w. i na początku XIX w. śmiało wyprawy na Bliski Wschód odbywali przedstawiciele magnaterii polskiej m.in.: filozof i pisarz Jan Potocki autor *Pamiętnika znalezionego w Saragossie* i *Emir*, W. Rzewuski mickiewiczowski *Farys*, a także przedstawiciele rodziny Lubomirskich do Afryki. Z podróży przywożono liczne pamiątki historyczne, krajoznawcze, etnograficzne na podstawie, których tworzono w Polsce pierwsze zbiory muzealne m.in. Czartoryskich w Puławach (zobacz M. Kseniak: *Rezydencja ksiąząt Czartoryskich w Puławach*, Lublin 1998 i inne), Lubomirskich i Potockich w Łańcucie, czy Mniszchów w Wiśniowcu (zobacz T.F. de Rosset: *Kolekcja Andrzeja Mniszcha. Od wołyńskich chrząszczy do obrazów Fransa Halsy*, Toruń 2003 i inne). Od II połowy XVIII w. w Polsce zapoczątkowany został ruch turystyczny, początkowo nieśmiały z stałą tendencją wzrostową, który powoli obejmował coraz szersze kręgi społeczeństwa polskiego. Wraz z wzrostem liczbowym pojawiającym się turystom towarzyszyło rozwijanie się różnych form zabezpieczających podróżowanie, w tym m.in. noclegi i wyżywienie, a także specjalistyczne usługi, które szczególnie towarzyszyły formom turystyki: poznawczej i krajoznawczej, pielgrzymkowej, uzdrowiskowej, górskiej i muzealnej. W procesie rozwoju turystyki w Polsce w wieku XIX miało miejsce rozpoczęcie się wszechstronnego rozwoju ruchu turystycznego, a wraz z nim rozwój polskich organizacji turystycznych.

Nieoceniony wkład w rozwój turystyki w Polsce miała społeczna działalność licznych miłośników wędrówek i krajoznawstwa, wśród których na uwagę zasługują wymienieni w kolejności roku urodzenia m.in.:

- księżna Izabela Czartoryska (1746–1835)⁹⁷,
- ksiądz Stanisław Staszic (1755–1826)⁹⁸,
- Julian Ursyn Niemcewicz (1758–1841)⁹⁹,
- Antoni Malczewski (1793–1826)¹⁰⁰,

⁹⁷ Izabela Czartoryska, *Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów*, Wrocław, 1805, M. Kseniak: *Rezydencja ksiąząt Czartoryskich...*, s. 17–19; D. Wójcik-Górska: *Władztwo księżnej Izabeli*, s. 167–173; A. Aleksandrowicz, S. Tworek: *Puławy w latach 1783–1795. Geneza intelektualnego kręgu Puław. Czartoryscy i ich rezydencje, Lublin Pamięć Miejsca*, [dostęp 9 stycznia 2014].

⁹⁸ Stanisława Staszica (1755–1826), był jednym z czołowych przedstawicieli polskiego oświecenia. Urodzony w rodzinie mieszczańskiej, w Pile przyjął świecenia duchowne. W młodości był nauczycielem dzieci kanclerza Andrzeja Zamoyskiego. Pracował w składzie Komisji Edukacji Narodowej (1793) oraz w pracach Sejmu Wielkiego. W dobie zaborów brał czynny udział w organizacji życia naukowego w Warszawie, m.in. z jego inicjatywy w Warszawie powstało Towarzystwo Przyjaciół Nauk, dla którego w późniejszym okresie w Warszawie przy Krakowskim Przedmieściu ufundował wspaniałą siedzibę, nazywaną Pałacem Staszica. Uczestniczył w eksploracji surowcowej ziem polskich, a także podczas licznych podróży dokonał oceny stanu gospodarki na ziemiach polskich. Anonimowo opublikował *Przestrogi dla Polski*; R. Hennel (wybór tekstów i opracowanie): *Tatrami urzeczeni. Dawna turystyka w słowie i obrazie. Wyboru dokonał i opracował*, Warszawa 1979, s. 13; M. Świerż: *Stanisław Staszic w Tatrach*, „Taternik” 1926 nr 4, s. 12–30.

⁹⁹ Julian Ursyn Niemcewicz (1758–1841), był posłem Sejmu Wielkiego, a podczas insurekcji bliskim współpracownikiem Tadeusza Kościuszki, z którym po upadku powstania wraz z jego naczelnikiem dostał się do niewoli carskiej. Po odzyskaniu wolności wraz z Kościuszką udał się do Ameryki, z emigracji powraca wraz z powstaniem Księstwa Warszawskiego. W latach funkcjonowania Królestwa Kongresowego, pełnił funkcję sekretarza senatu i zagorzałym przeciwnikiem wielkiego księcia Konstantego i Nowosilcowa sprawujących w imieniu cara Rosji władzę na terenie Królestwa Polskiego. Po śmierci S. Staszica pełnił funkcję prezesa Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Jego autorstwa ukazał się szereg utworów, m.in. komedia satyryczna pt.: *Powrót posła*. Był współwydawcą organu polskiego obozu reformatorskiego „Gazeta Narodowa i Obca”. Większość jego twórczości posiada charakter historyczno-patriotyczny. Po upadku powstania listopadowego wyemigrował z kraju; J. U. Niemcewicz: *Podróże historyczne. Podróż w 1811 r.*, St. Petersburg 1859 Z. Kulczycki: *Zarys...*, dz. cyt.

¹⁰⁰ J. Ujejski: *Antoni Malczewski*, 1928 *passim*; M. Dernałowicz: *Antoni Malczewski*, Warszawa 1967, *passim*.

- Józef Lompa (1797–1863)¹⁰¹,
- Łucja Rautenstrauchowa (1798–1886)¹⁰²,
- Ludwik Pietrusiński (1803–1865)¹⁰³,
- Ludwik Zejszner (1805–1871)¹⁰⁴,
- Wincenty Pol (1807–1872)¹⁰⁵,
- Jan Sabała-Krzepkowski (1809–1894)¹⁰⁶,
- Oskar Kolberg (1814–1890)¹⁰⁷,
- Zygmunt Bogusz Stęczyński (1814–1880)¹⁰⁸,
- ksiądz Józef Stolarczyk (1816–1893)¹⁰⁹,
- ksiądz Wojciech Grzegorzek (1816–1893)¹¹⁰,
- dr Tytus Chałubiński (1820–1889)¹¹¹,
- ksiądz dr Eugeniusz Janota (1823–1878)¹¹²,
- księżę Andrzej Jerzy Mniszech (1823–1905)¹¹³,
- Kazimierz Kantak (1824–1886)¹¹⁴,

¹⁰¹ Nowa encyklopedia powszechna PWN, Warszawa 1997, t. III, s. 789; Józef Piotr Lompa urodził się 29 czerwca 1797 roku w Oleśnie. Pochodził z drobnomieszczańskiej rodziny, a jego ojciec był krawcem. W wieku 6 lat rozpoczął naukę w Katolickiej Szkole Ludowej w Oleśnie. Wykazywał też zamiłowanie do muzyki. Śpiewał w chórze i pobierał w tym kierunku lekcje.

¹⁰² *Tatrami urzeczeni...*, dz. cyt., s. 59.

¹⁰³ Pietrusiński Ludwik (21.III.1803 r. Lwów – 8.V.1865 r. Warszawa, poch. na cmentarzu ewangelicko-reformatorskim. Prawnik (Uniwersytet Wiedeński, dr 1828 r.), dziennikarz (od 1831 r. w Warszawie), publicysta, literat, radca stanu, w 1861 członek Warszawskiego Departamentów Senatu Rządzącego, działacz społeczny, podróżnik. W latach 1830–1831 walczył w Powstaniu Listopadowym.

¹⁰⁴ M. Graniczny [i in.]: *Ludwik Zejszner – wybitny człowiek i przyrodnik, jeden z pionierów kartografii geologicznej w Polsce*, „Przegląd Geologiczny”, 2007; J. Widacki: *Stulecie polskich detektywów*, Kraków, 1992; S. Salmonowicz, J. Szwaja, S. Waltoś: *Pitaval krakowski*, Kraków, 1974, s. 258–275; A. Zieliński: *Polskie podróże po Śląsku w XVIII i XIX w. (do 1863)*, Wrocław 1974, *passim*; A. Zieliński: *Podróże Polaków na Łużyce w XIX w.* Wrocław 1975, *passim*.

¹⁰⁵ A. Zieliński: *Polskie podróże po Śląsku w XVIII i XIX w. (do 1863)*, Wrocław 1974, *passim*; A. Zieliński: *Podróże Polaków na Łużyce w XIX w.* Wrocław 1975, *passim*; S. Augusiewicz, J. Jasiński, T. Oracki: *Wybitni Polacy w Królewcu. XV-XX wiek*, Olsztyn, 2005; Z. Górka: *Wincenty Pol [w:] Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1999, seria: *Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999*; *Wincenty Pol [w:] Polski Słownik Bibliograficzny*, Kraków, 1982–1983.

¹⁰⁶ F. Hoesick: *Legendarne postacie zakopiańskie. Chałubiński, ks. Stolarczyk, Sabała*, Warszawa 1922, *passim*.

¹⁰⁷ Folklorysta, etnograf, muzyk i kompozytor. Studiował muzykę pod kierunkiem m.in. J. Elsnera i K. F. Dobrzyńskiego. Swoje zainteresowania skierował ku muzyce i poezji ludowej. W latach 1842–1845 wydał 5 zeszytów *Pieśni Ludu Polskiego z melodiami*. Zbiór ten został rozszerzony w 1857 r. informacjami o zwyczajach i obrzędach łączących się z poszczególnymi pieśniami. Dał on początek dziełu powstałemu w latach 1857–1890 pt. *Lud jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*. Opublikował również 11 tomów *Obrazów etnograficznych*. W dziełach tych zawarł zebrany przez siebie podczas 50 lat wędrówek po kraju - ogromny materiał ukazujący życie, kulturę i twórczość ludową, co dało początek polskiej folklorystyce i etnografii oraz turystyce kulturowej.

¹⁰⁸ W.W. Wiśniewski: *Maciej Bogusz Zygmunt Stęczyński (1814–1890). Pierwszy miłośnik Tatr, Beskidów i Sudetów. Życie i twórczość*, Kraków 2006, *passim*.

¹⁰⁹ F. Hoesick: *Legendarne postacie zakopiańskie. Chałubiński, ks. Stolarczyk, Sabała*, Warszawa 1922, *passim*.

¹¹⁰ Urodził się w Ciścu. Świecenia kapłańskie otrzymał w 1842 r., po ukończeniu Seminarium Duchownego w Tarnowie oraz studiów teologicznych w Wiedniu, gdzie uzyskał tytuł doktora. Następnie był wikariuszem w Choczni, a od 1846 r. profesorem dogmatyki w seminarium tarnowskim. W 1857 r. objął probostwo w Podegrodziu, wkrótce też został dziekanem łackim.

¹¹¹ F. Hoesick: *Legendarne postacie zakopiańskie. Chałubiński, ks. Stolarczyk, Sabała*, Warszawa 1922, *passim*.

¹¹² B. Chwaściński: *Z dziejów taternictwa. O górach i ludziach*, Warszawa, 1988, s. 39–41; Z. Radwańska-Paryska, W. Henryk Paryski: *Wielka encyklopedia tatrzańska*. Poronin, 2004.

¹¹³ B. Chwaściński: *Z dziejów taternictwa. O górach i ludziach*, Warszawa, 1988, s. 39–41; Z. Radwańska-Paryska, W. Henryk Paryski: *Wielka encyklopedia tatrzańska*. Poronin, 2004.

¹¹⁴ „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego”, 1887 t. 11; Biogram patrona z oficjalnej strony internetowej Wielkopolskiego Klubu Przedowników Turystyki Górskiej im. Kazimierza Kantaka w Poznaniu

- Leopold Świerz (1835–1911)¹¹⁵,
- Adam Asnyk (1838–1897)¹¹⁶,
- ksiądz Bogusław Królikowski (1840–1912)¹¹⁷,
- Walery Eljasz Radzikowski (1841–1905)¹¹⁸,
- Filip Sulimierski (1843–1885)¹¹⁹,
- Klimek Bachleda (1851–1910)¹²⁰,
- Stanisław Witkiewicz (1851–1915)¹²¹,
- Władysław hr. Zamoyski (1853–1924)¹²²,
- Stanisław Barabasz (1856 – 1949)¹²³,
- Andrzej Chramiec (1859–1939)¹²⁴,

<http://wkptg.poznan.pttk.pl/pliki/patron.html> (tamże cytowana literatura źródłowa); „Kłosa – pismo ilustrowane tygodniowe”, Warszawa 1882, t. XXXIV, nr 877, /tam:/R., „Kazimierz Kantak”, s. 243 (notka biograficzna) i s. 241 (portret wykorzystany powyżej; portret ten jest również w zasobach Cyfrowej Biblioteki Narodowej POLONA, jako dokument ikonograficzny nr 24844 autorstwa Józefa Holewińskiego wg fot. Jana Mieczkowskiego, ryt. Xawery Pillati, źródło: Biblioteka Narodowa, G.6314 – domena publiczna); Instytut Historii PAN: *Polski Słownik Biograficzny*, tom XI, Wrocław – Warszawa – Kraków 1964–1965 (opracowane przez Zdzisława Grota hasło: *Kantak Kazimierz (1824–1886)*, s. 612–614); Nabożeństwo żałobne w kościele farnym Św. Marii Magdaleny w Poznaniu podczas uroczystości żałobnych w dniu 31 grudnia 1886 r. celebrował ks. Leonard Ostrowicz (brat urodzonego w Gostyniu Aleksandra Ostrowicza – znanego lekarza uzdrowiskowego w Łądku Zdroju). Pogrzeb Kazimierza Kantaka stał się wielką manifestacją hołdowniczą z terenu całej Polski oraz Polaków z zagranicy. Mimo niepogody i przenikliwego zimna w kondukcje pogrzebowym uczestniczyło ok. 15 tysięcy osób, a w tym czasie zamknięte były wszystkie polskie sklepy, restauracje i inne lokale. Dwudniowe uroczystości pogrzebowe zakończyły się pochowaniem Kazimierza Kantaka w Poznaniu na nieistniejącym dziś cmentarzu farnym przy ul. Grunwaldzkiej (Bukowska). Cmentarz został zlikwidowany przez okupanta w czasie drugiej wojny światowej.

¹¹⁵ Świerz Leopold, pierwotnie Świerzowicz (28 IX 1835 Garbek k. Tuchowa, powiat Tarnów - 16 IV 1911 Kraków). Turysta i taternik, badacz naukowy Tatr, jeden z najbardziej zasłużonych działaczy Towarzystwa Tatrzańskiego, z wykształcenia filolog (UJ, łacina i greka), z zawodu nauczyciel gimnazjalny, najpierw zastępca nauczyciela w krakowskim Liceum Nowodworskiego 1858–1861, potem nauczyciel kolejno w Rzeszowie i Tarnowie 1861–1863, Przemysłu 1863–1870, Brzeżanach 1870–1872 i w krakowskim Liceum Nowodworskiego 1872–1891. Z powodu swego patriotycznego zachowania miał zatargi z austriackimi władzami szkolnymi w 1870 r. i potem w Krakowie. W 1863 r. z niektórymi swymi uczniami walczył w Powstaniu Styczniowym i był ranny pod Krzykawką.

¹¹⁶ Antoni J. Mikulski: *Adam Asnyk w Tatrach (2 ryc.)*, „Taternik” 1937, R. 15, s. 24.

¹¹⁷ X Wielkopolek [B. Królikowski]: *Tatry Polski pomnikiem dla Mickiewicza*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego”, 1888, w artykule znajduje się pierwszy projekt utworzenia z Tatr polskich Parku Narodowego.

¹¹⁸ M. Grabski: *Walery Eljasz Radzikowski – fotograf Tatr i Podhala*, „Dagerotyp” 2005, nr 14, s. 18.

¹¹⁹ Z. Kulczycki: *Zarys...*, dz. cyt.; Filip Sulimierski swoją aktywność geograficzną przejawiał w publikowaniu tematycznych artykułów w tygodniku geograficzno-krajoznawczym „Wędrowiec”, który wydawano w Warszawie w latach 1863–1906. Swoje artykuły publikował również w czasopismach „Tygodnik Ilustrowany”, „Gazeta Handlowa”, „Gazeta Polska”, „Kurier Warszawski” i „Nowiny”.

¹²⁰ Z. Radwańska-Paryska, W. H. Paryski: *Tatrzańskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe*, [W:] *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, *passim*; Tamże, *hasło osobowe Klemens Bachleda*, s. 42–44); M. Zaruski: *Wyprawa po Stanisława Szulakiewicza i Klimka Bachledę w dniach 5-16 sierpnia 1910 r.* [W:] *Na bezdrożach tatrzańskich* (Wersja internetowa, zob. Linki zewnętrzne); I. Dieška a kolektív: *Horolezectvo – encyklopédia*, Bratislava, 1986, *hasło Klemens Bachleda*, (w języku słowackim), s. 30; J. Kurek: *Księga Tatr*, Kraków, 1955; S. Komornicki [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1. Kraków 1935, s. 200–201.

¹²¹ K. SAYSSE-Tobiańczyk: *Pod wierchami Tatr*, Warszawa 1956, s. 39; *Witkiewicz Stanisław*, Encyklopedia PWN. [dostęp 2014-01-25]; M.P. 1930 nr 300 poz. 423.

¹²² W. Goetel: *Władysław Zamoyski. Wspomnienie pośmiertne (z 3-ma ilustracjami)*, „Taternik”, 1925 nr 3, s. 1–9; *Fundacja Fundacyjny*, „Taternik” 1925 nr 3, s. 244–247.

¹²³ S. Zięba: *Śladami dwóch desek, Zarys dziejów narciarstwa*, Kraków 1955, rozdział: *Barabasz i Schneider*; W. Szatkowski: *Pionierzy narciarstwa w Tatrach Polskich*, Zakopane 1994; *Zakopane 1914*; Stanisław Barabasz (ur. 7 maja 1857 r. w Bochni, zm. 23 października 1949 r. w Zakopanem) – architekt, malarz, nestor polskiego narciarstwa, pedagog i myśliciel – autor wielu artykułów o tematyce łowieckiej. Był młodszym bratem pianisty Wiktora Barabasza.

- Jan Kasprowicz (1860–1926)¹²⁵,
- Paweł książę Sapieha (1860–1934)¹²⁶,
- ksiądz Walenty Gadowski (1861–1956)¹²⁷,
- Władysław książę Drucki-Lubecki (1864–1913)¹²⁸,
- Kazimierz Przerwa Tetmajer (1865–1940)¹²⁹,
- Aleksander Janowski (1866–1944)¹³⁰,
- Zdzisław Ritterschild (1866–1944)¹³¹,
- Tadeusz Smoluchowski (1868–1936)¹³²,
- gen. Mikołaj Wisznicki (1870–1954)¹³³,

¹²⁴ Andrzej Chramiec, absolwent wydziału lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego, ur. w dniu 27 listopada 1859 r. na Chramcówkach w Zakopanem, zm. 31 grudnia 1939 r. w Katowicach – lekarz i społecznik z Podhala. Ukończył jednoklasową szkołę w Zakopanem, uczęszczał do czteroklasowej szkoły w Nowym Targu, a następnie gimnazjum w Wadowicach. Potem dostał się na studia do Krakowa i tam ukończył wydział lekarski Uniwersytetu Jagiellońskiego. Był pierwszym górąłem zakopiańskim z wyższym wykształceniem. W wieku 28 lat poślubił Jadwigę Bieczyńską, z którą miał siedmioro dzieci – trzech synów i cztery córki. Jeden z synów, Józef Andrzej Chramiec, był uczestnikiem kampanii wrześniowej w stopniu porucznika, w 1939 r. aresztowany przez NKWD. Więzień Starobielska, zamordowany przez Rosjan w Charkowie, numer na liście zamordowanych 3250.

¹²⁵ J. G. Pawlikowski: *Janowi Kasprowiczowi na pożegnanie*, „Taternik” 1926 nr 4, s. 1–11.

¹²⁶ T. Zielińska: *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, Warszawa 1997; J. Czajkowski: *Kardynał Adam Stefan Sapieha*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1997.

¹²⁷ D. Dyląg: *Orla Perć*, dz. cyt., s. 17–20; Pracował najpierw, jako wikary i szkolny katecheta. Po uzupełnieniu wiedzy pedagogicznej został wykładowcą katechetyki, metodyki i pedagogiki w seminarium nauczycielskim oraz seminarium duchownym w Tarnowie. W doniesieniach zamieszczonych w czasopiśmie z epoki, oprócz ks. W. Gadowskiego wymieniani są także m.in. ks. Królikowski, ks. Liberadzki, ks. Sutor, ks. Stolarczyk, ks. Grzegorzek.

¹²⁸ J. Wolff: *Kniazowie litewsko-ruscy od końca XIV wieku*, Warszawa, 1895; *Notatka na stronie poświęconej Konwentowi Polonia; Sprawa zabójstwa w Teresinie ks. Władysława Druckiego Lubeckiego 21 kwietnia 1913 roku*, „Ziemia Sochaczewska”, 7 kwietnia 2009; T.S. Jaroszewski, W. Baraniewski: *Po pałacach i dworach Mazowsza*, Warszawa 1997; T.S. Jaroszewski, W. Baraniewski: *Palace i dwory w okolicach Warszawy*, Warszawa 1992; *Sárgej Uladźimiravič Danskih*, „Naš Ščučyn”, Grodno 2001.

¹²⁹ Z. Lubertowicz: *Kazimierz Tetmajer jako epik Tatr (1 ilustr.)*, „Taternik”, 1932 nr 10, s. 1–18; Z. Radwańska-Paryska, W. H. Paryski: *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004.

¹³⁰ T. Maczubski: *Słownik biograficzny działaczy PTTK oraz PTK i PTT*, Zespół Historii i Tradycji PTTK w Warszawie, Warszawa 1996; A. Czarnowski: *Słynni krajoznawcy*, PTTK Zarząd Główny, Komisja Historii i Tradycji, Warszawa 2006.

¹³¹ Z. Radwańska-Paryska, W. H. Paryski: *Encyklopedia Tatrzańska*, Poronin 1973; Olszewicz: *Lista strat kultury polskiej*, s. 227; [Małachowski Jaxa B.]: *Lista osób zmarłych, poległych i zamordowanych w latach 1939–1947, ludzi związanych z kulturą i życiem gór polskich*, „Wierchy” 1947 s. 10; „Rocznik Oficerski”, Warszawa 1923 i 1924; B. Chwaściński: *Z dziejów taternictwa*, Warszawa 1979; A. Filar, M. Leyko: *Laury na śniegu*, Warszawa 1982; W. Goetel: *Ideologia Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w przebiegu lat*, „Wierchy” 1948 s. 12; *Narciarstwo polskie*, Kraków 1927 t. II s. 142; W.H. Paryski: *Straty taternictwa polskiego w latach 1939–1947*, „Taternik” 1947 s. 7; K. Sajsse-Tobiczyk: *Na szczytach gór Europy*, Warszawa 1959 s. 73, 78, 87, 363; S. Zieliński: *W stronę Pyszej*, Warszawa 1976 s. 21, 62, 66, 73, 98, 108, 111; M. Orłowicz: *Moje wspomnienia turystyczne*, Wrocław 1970; *Szematyzmy Królestwa Galicji 1893–1914*; „Przegląd Sportowy” 1927 nr 3; CAW: *Akta personalne R-a*.

¹³² Z. Radwańska-Paryska, W. H. Paryski: *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, wersja internetowa www.z-ne.pl, dostęp [2013-11-04]; J. B. Miecznik: *Na cmentarzu w Laskach – o Profesorze Wojciechu Jaroszewskim*, „Przegląd Geologiczny”, vol. 59, nr 1, 2011. [dostęp 2013-11-04]; †Tadeusz Smoluchowski, „Taternik”, r. XX, z. 5, 1936. [dostęp 2013-11-04]. s. 158-159; *Polacy w Dolomitach – lista przejść*, drytooling.com.pl. [dostęp 2013-11-04]; *Historia Polskiego Związku Kajakowego*, old.pzkaj.pl. [dostęp 2013-11-04]; Brat Mariana Smoluchowskiego, ojciec Wilhelma Smoluchowskiego, dziadek prof. Wojciecha Jaroszewskiego (syna jego córki Marii Eryki).

¹³³ M. Wisznicki: *Komisja Historii i Tradycji ZG PTTK*, [dostęp 2014-01-30]; Po studiach odbył służbę wojskową w rosyjskiej szkole chorążych kawalerii. Został przeniesiony do rezerwy, jako oficer kawalerii. W związku z wybuchem wojny rosyjsko-japońskiej powołano go 48 do Pułku Ułanów Odeskich. Po wybuchu I wojny światowej w 1914 roku powołano go do służby w armii rosyjskiej. W rejonie Przemyśla został poważnie

- Kazimierz Kulwiec (1871–1943)¹³⁴,
- Kazimierz Włodzimierz Porębski (1872–1933)¹³⁵,

ranny. Po wielu perypetiach wraz z żoną dotarł do Bobrujska, gdzie od dnia 25 listopada 1917 roku w I Korpusie generała Józefa Dowbor-Muśnickiego powierzono mu funkcję wykładowcy geografii w I Polskiej Szkole Artylerii działającej w ramach Legii Podchorążych. Wykonywał ją do do chwili rozbrojenia Korpusu przez Niemców w czerwcu 1918 roku. W listopadzie 1918 roku zgłosił się do tworzącego się Wojska Polskiego. Otrzymał przydział do Ministerstwa Spraw Wojskowych, gdzie został szefem II Sekcji Ekwipunku Instytutu Wojskowo-Technicznego i głównym referentem Komisji Ubiornej, której zadaniem było opracowanie wzorów umundurowania dla konsolidującej się armii polskiej. Był jednym z twórców polskiego munduru wojskowego. Od 19 września 1919 roku przydzielony był do 1 Pułku Ułanów Krechowieckich. Barwom tego pułku pozostał wierny do końca życia. Mimo formalnej przynależności do 1 Pułku Ułanów nadal otrzymywał z Ministerstwa Spraw Wojskowych różne zadania i funkcje poza pułkiem. Z chwilą wybuchu wojny polsko-bolszewickiej pełnił służbę frontową w sztabach VII, a następnie VIII Brygady Jazdy. Uczestniczył w wielu bitwach i starciach zbrojnych. Za postawę na polu walki dwukrotnie odznaczony został Krzyżem Walecznych. Za męstwo w bitwie pod Klewaniem 17 września 1920 roku otrzymał Krzyż Virtuti Militari. Po ustaniu działań wojennych z dniem 1 lutego 1921 roku Mikołajowi Wisznickiemu powierzono funkcję zastępcy dyrektora tworzonego w tym czasie Muzeum Wojska Polskiego. Piastował to stanowisko ponad dwa lata. Następnie został powołany na stanowisko kierownika referatu Korpusu Kadetów. Z dniem 1 października 1924 roku został mianowany komendantem Korpusu Kadetów Nr 2 w Modlinie. Powrócił do pracy pedagoga. Wprowadził wiele zmian unowocześniając metodykę pracy z młodzieżą i aktualizując program. Z dniem 31 marca 1926 roku pułkownik Mikołaj Wisznicki przeniesiony został w stan spoczynku. Ważnym aktem finalizującym okres czynnej służby wojskowej było mianowanie go w 1928 roku tytularnym generałem brygady Wojska Polskiego, Dekret Wodza Naczelnego L. 3099 z 30 czerwca 1921 r. Dziennik Personalny z 1921 r. Nr 27, poz. 1088.

¹³⁴ J. Stemler: *Dzieło samopomocy narodowej. Polska Macierz Szkolna 1905-1935*, Warszawa 1935, s. 86; J. W. Bacewicz: *Biografie Suwalskie*, Suwałki, 1993; Matusiewicz A., 2004, „Kwartalnik Wigry”, nr 2, 8–14.

¹³⁵ Służbę w marynarce carskiej przeszedł kolejno na jednostkach morskich: w latach 1895–1897, służył na krążowniku „Dmitrij Donskoj”. W 1900 r. został przeniesiony na krążownik „Pamięć Azowa”, a po wyokrętowaniu w 1902 r. skierowany do stoczniowej komisji nadzoru budowy krążownika „Nowik” w Stoczni Schichaua w Gdańsku. Po wejściu okrętu do służby był na nim starszym oficerem i brał na nim udział w wojnie rosyjsko-japońskiej, w 1905 r. w stopniu komandora walczył pod Port Arturem. Szczególnie odznaczył się w bitwie na Morzu Żółtym, zdecydowanie opowiadając się za samotnym przedzieraniem się okrętu do Władywostoku. Za udział w tej bitwie otrzymał m.in. od cara złotą szablę za dzielność (za *chrabrost*). W latach 1905–1909 dowodził torpedowcem „Triewożnyj”, a następnie został dowódcą krążownika „Admirał Makarow”. W latach 1910–1913 pływał na Morzu Bałtyckim i Morzu Północnym, jako dowódca stawiacza min „Jenisej”. W 1913 r. na krótko był szefem sztabu w dowództwie portów Morza Czarnego, po czym wyznaczono go na dowódcę pancernika „Impieratrica Marija”, na którym pływał na początku działań I wojny światowej. W 1916 r. dowodził brygadą pancerników Floty Czarnomorskiej, a na początku 1917 r. naczelnikiem Ufortyfikowanego Rejonu „Kotka” w Zatoce Fińskiej, na odcinku dowództwa obrony Zatoki. Po czym został szefem Wydziału Morskiego na Froncie Północno-Zachodnim. Po rewolucji 1917 r. w Petersburgu działał w polskich organizacjach wojskowych. W połowie 1918 r. został zwolniony ze służby w rosyjskiej Marynarce Wojennej, w której w swojej karierze marynarskiej kolejno awansował na stopnie oficerskie: w 1892 r. na miczmana; w 1897 r. na lejtnanta; w nieustalonych okolicznościach na starszego lejtnanta; w 1906 r. na kapitana II rangi (odpowiednik: komandor porucznik); w 1913 r. kapitana I rangi (odpowiednik: komandor); Podczas wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. dowodził odcinkiem frontu „Zegrze-Dębe”, a także kierował żegluga wojenną na Wiśle. Na początku 1922 r. został wyznaczony na stanowisko szefa Kierownictwa Marynarki Wojennej, utworzonego w miejsce Departamentu dla Spraw Morskich. W dniu 3 maja 1922 r. został zweryfikowany w stopniu wiceadmirała ze starszeństwem z 1 czerwca 1919 r.; W dniu 19 maja 1925 r. Prezydent RP, Stanisław Wojciechowski zwolnił go ze stanowiska szefa Kierownictwa Marynarki Wojennej, a Minister Spraw Wojskowych, gen. dyw. Władysław Sikorski przeniósł w stan nieczynny. Pretekstem do zwolnienia admirała z zajmowanego stanowiska była tzw. „afera minowa”. W 1926 r. wszczęto przeciwko niemu postępowanie karne. Z dniem 30 kwietnia 1927 został przeniesiony w stan spoczynku. W 1928 Wojskowy Sąd Okręgowy nr 1 umorzył postępowanie wszczęte w 1926 r. przez Prokuraturę Wojskową; Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, był kolejno awansowany na następujące stopnie oficerskie, w 1918 r. na generała podporucznika marynarki; 30 stycznia 1921 r. na generała porucznika marynarki, zatwierdzony z dniem 1 kwietnia 1920 w Korpusie Morskim, w dniu 3 maja 1922 r. zweryfikowany ze starszeństwem z 1 czerwca 1919, *Dziennik Personalny Ministra Spraw Wojskowych*, nr 15 z 12.06.1922; J. Czerwiński, M. Czerwińska, M. Babnis, A. Jankowski, J. Sawicki: *Kadry Morskie Rzeczypospolitej*, [w:] t. II, *Polska Marynarka Wojenna, cz. I. Korpus oficerów 1918–1947*, Gdynia 1996; Kmdr ppor. mgr P. Andrzejewski, kmdr ppor. mgr inż. Z. Białogłowski, kpt.

- prof. dr Kazimierz Panek (1873–1935)¹³⁶,
- Mieczysław Karłowicz (1876–1909)¹³⁷,
- Mieczysław Orłowicz (1881–1959)¹³⁸,
- płk Aleksander Bobkowski (1885–1966)¹³⁹,
- Maksymilian Teofil Dudryk (1885–1962)¹⁴⁰,
- Zygmunt Klemensiewicz (1886–1963)¹⁴¹,
- Roman Kordys (1886–1934)¹⁴²,
- Andrzej Juliusz Małkowski (1888–1919)¹⁴³,
- dr Mieczysław Świerz (1891–1929)¹⁴⁴.

Podróżowanie i jego elementy logistyczne od II połowy XIX w. na terenie Polski poddane zostało wymogom prawa¹⁴⁵. W dobie zaborów były to wymagania prawne zaborców, które na terenie Galicji i Lodomerii zawierała księga ustaw (w języku niemieckim) pt.: „Allgemeines Bürger Gesetz Buch“¹⁴⁶ (w języku polskim) pt.: *Powszechna księga ustaw cywilnych wraz z dodatkowymi ustawami, rozporządzeniami i rozstrzygnięciami Najwyższego Trybunału Sądowego* (wg J.W. Willaumea)¹⁴⁷.

Na terenie zaboru pruskiego obowiązywała podobna do austriackiej księga ustaw „Bürger Gesetz Buch“¹⁴⁸. Zarówno austriacka jak i niemiecka księgi ustaw zawierały regulacje związane z wymaganiem związanym z podróżowaniem, tworzeniem

mar. mgr inż. T. Dolny, kmdr por. dr H. Karwan, kpt. mar. inż. J. Królikowski, kadm. M. Michalski, kmdr por. dypl. A. Walor, „Przegląd Morski”, 2005 nr 4, Gdynia 2005.

¹³⁶ „Polski Słownik Biograficzny”, 1980 z. 104; B. Chwaściński: *Z dziejów taternictwa. O górach i ludziach*, Warszawa 1988, s. 236, 240; Z. Radwańska-Paryska, W. H. Paryski: *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004; *Kazimierz Panek (1873–1935)*, www.cmentarz.bydgoszcz.pl. [dostęp 2013-10-31]; Z. Radwańska-Paryska, W. H. Paryski: *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, wersja internetowa www.z-ne.pl, [dostęp 2013-10-31]; *Kazimierz Panek*, www.cracovia-leopolis.pl. [dostęp 2013-10-31].

¹³⁷ J. Młodziejowski (red.): *Mieczysław Karłowicz w Tatrach*, Kraków 1968, *passim*; H. Anders: *Mieczysław Karłowicz. Życie i dokonania*, Poznań 1998, *passim*.

¹³⁸ T. Kowalik: *Życie dla turystyki, krajoznawstwa i sportu. M. Orłowicz 1881–1959*, Warszawa 2009, *passim*.

¹³⁹ Z. Radwańska-Paryska, W. H. Paryski: *Bobkowski Aleksander*, [w:] *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 1995, s. 97; *Przygotowania komunikacji wojskowej do wojny w 1939 r.*, Relacja gen. bryg. Aleksandra Szychowskiego (wstęp i opracowanie, W. Rawski i Z. Wojciechowski), „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, 2005 nr 4 (209), s. 167–189.

¹⁴⁰ Za notą D. Dyląg AWF Kraków.

¹⁴¹ Z. Bodnar: *Zygmunt Klemensiewicz 1886–1963*, „Postępy Fizyki” 1964 nr 15 (1), s. 3–10; F. Haber und Z. Klemensiewicz: *Über elektrische Phasengrenzkräfte. Zeitschrift für Physikalische Chemie*, Leipzig 1909 (Vorgetragen in der Sitzung der Karlsruher chemischen am 28. Jan. 1909); „Czasopismo Techniczne” 1936, nr 15 s. 266.

¹⁴² Z. Radwańska-Paryska, W. H. Paryski: *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin, 2004.

¹⁴³ M. Miszczuk: *Andrzej Małkowski we wspomnieniach Jana Przybyły*, „Skaut”, 2010 nr 21, s. 9–11; B. Wachowicz: *Druhno Oleńko! Druhu Andrzeju! Gawęda o twórcach Harcerstwa Polskiego Oldze i Andrzeju Małkowskich*, Warszawa, 2003.

¹⁴⁴ *Zmarli – M. Świerz. – A. Kegel*, „Taternik”, 1929 nr 7, s. 178–182; Doświadczenie to sprawiło, że stał się wielkim propagatorem organizowania wypraw zagranicznych i z całych sił forsował tę ideę w środowisku taternickim. Stworzony już po jego śmierci specjalny fundusz wyprawowy nosił oficjalną nazwę *Fundusz alpinistyczny im. M. Świerza*.

¹⁴⁵ J. Bardach, M. Senkowska-Gluck (red.): *Historia państwa i prawa Polski*, t. III: *Od rozbiorów do uwłaszczenia* (dalej: HPPP III), Warszawa 1981, s. 675 i n.

¹⁴⁶ ABGB został ustanowiony patentem cesarskim z dnia 1 czerwca 1811 r. por. *Powszechna księga ustaw cywilnych wraz z dodatkowymi ustawami, rozporządzeniami i rozstrzygnięciami Najwyższego Trybunału Sądowego*, opr. J. W. Willaume, Lwów 1912, s. 23; por. S. Zaborniak: *Podstawy prawne polskich stowarzyszeń sportowych ze szczególnym uwzględnieniem Galicji na przełomie XIX/XX wieku*, [w:] A. Nowakowski, S. Zaborniak (red.): *Szkice z dziejów kultury fizycznej. Uwarunkowania historyczne, prawne i regionalne*, Rzeszów 2004, s. 29–42.

¹⁴⁷ HPPP III, s. 680 i 751–767.

¹⁴⁸ B. Lesiński, W. Rozwadowski: *Historia prawa*, Warszawa – Poznań 1895, s. 353–354.

krajoznawczych i turystycznych organizacji i stowarzyszeń, a także wymaganiami stawianymi przed właścicielami domów wycieczkowych, domów zdrowia, pensjonatów, schronisk, wymagań dla właścicieli świadczących usługi transportowe drogowe, lotnicze, wodne itp.¹⁴⁹.

Wspomniane ustawy austriacka i niemiecka znacznie różniły się od restrykcyjnych wymagań prawnych (ukazów) obowiązujących w zaborze rosyjskim, które regulowało prawo wojenne wprowadzone na terenie Królestwa Polskiego po upadku powstań listopadowego i styczniowego¹⁵⁰.

Wspomniane ustawy państw zaborczych, po 1918 r. po odzyskaniu przez Polskę niepodległości zostały po ich dostosowaniu do rozporządzeń i ustaw władzy ustawodawczej i wykonawczej wykorzystane do organizacji życia państwa polskiego w tym ruchu turystycznego II Rzeczypospolitej, m.in. do rozwoju dróg, traktów i szlaków podróży odpowiednio na terenie byłych zaborów¹⁵¹. Od odrobienia zaniedbań w rozwoju dróg i różnych form transportu w Polsce w latach międzywojennych zależał rozwój działalności turystycznej. Stąd działania kolejnych rządów II RP, skupiały się na polu rozwoju sieci dróg dla transportu samochodowego¹⁵², na budowie infrastruktury dla sieci kolejowej¹⁵³, na rozwijaniu połączeń śródlądowej komunikacji wodnej¹⁵⁴ i transportu lotniczego¹⁵⁵.

Rozwój turystyki wpłatał się także w rozwój gospodarczy kraju, w którym liczono na dochody uzyskiwane z turystyki, którą traktowano, jako jedną z dochodowych gałęzi gospodarki krajowej¹⁵⁶.

¹⁴⁹ K. Grzybowski: *Historia państwa i prawa Polski*, t. IV, *Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa* (dalej: HPPP IV), Warszawa 1982, s. 346 i 349–350; *Dziennik Ustaw Państwa dla Królestw i Krajów w Radzie Państwa Reprezentowanych*, s. 377 (ustawa w języku niemieckim). *Ustawa z dnia 15 listopada 1867 r. o prawie stowarzyszania się*, [w:] *Kodeks prawa politycznego, czyli Austriackie Ustawy Konstytucyjne 1848–1903*, systematycznie zestawił, przełożył i opracował S. Starzyński, Lwów 1903, s. 720–749.

¹⁵⁰ D. Dudek: *Zarys dziejów i organizacja stowarzyszeń kultury fizycznej*, Kraków 2001, s. 9–29.

¹⁵¹ Załącznik nr 1 do pisma Ministra Robót Publicznych N. Neugebauera do Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 9 kwietnia 1931 r., AAN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie. Sprawy różne 1923–1931, sygn. 753, k. 6.

¹⁵² § 3 ust. 5 rozporządzenia Ministra Komunikacji z dnia 6 lipca 1932 r. w sprawie wykonywania ustawy o zarobkowym przewozie osób i towarów pojazdami mechanicznymi, Dz. U. Nr 95, poz. 821 oraz Dz. Urz. Min. Spraw Wew. Nr 17, dział I; § 3 ust. 5 rozporządzenia Ministra Komunikacji z dnia 6 lipca 1932 r. w sprawie wykonywania ustawy o zarobkowym przewozie osób i towarów pojazdami mechanicznymi, Dz. U. Nr 95, poz. 821 oraz Dz. Urz. Min. Spraw Wew. Nr 17, dział I;

¹⁵³ J. Gieysztor: *Koleje żelazne na ziemiach Polskich. Likwidacja skutków wojny w dziedzinie stosunków prawnych i ekonomicznych w Polsce*, tom VII, Warszawa 1918, *passim*; S. Sztolcman: *Koleje odziedziczone przez Polskę w b. zaborze*, „Inżynier Kolejowy” 1928 nr 11; *20-lecie komunikacji...*, dz. cyt., s. 136–137; Nad podziałem taboru austriackiego i węgierskiego czuwała powołana przez Conseil Suprême w dniu 7 października 1919 r. Wiedeńska Komisja Repartycyjna pod przewodnictwem Anglika Sir Francis Dent’a; Rada Ambasadorów 14 maja 1920 r. taką samą komisję utworzyła dla terenów zaboru pruskiego pod przewodnictwem Japończyka inż. Tanaki.

¹⁵⁴ „Słowo Pomorskie”, z dnia 27 lipca, 1930 r.; „Wiadomości Statystyczne”, 2014 nr 14, z dnia 20 lipca.

¹⁵⁵ *Rząd Rzeczypospolitej Polskiej reprezentowany przez Ministerstwo Kolei Żelaznych z jednej strony i Administratorem linii lotniczych dyrektorem Jeneralnym Francusko-Rumuńskiego Towarzystwa Żegluga Powietrznej, a na terenie Rzeczypospolitej Polskiej „Towarzystwa Żegluga Powietrznej w Polsce” hrabią Pierre de Fleurieu z drugiej strony, podpisał umowę tyczącą transportowania napowietrznego środkami lotniczymi, pasażerów, korespondencji i przesyłek pocztowych między Paryżem, Pragą-Czeską i Warszawą*, Dz. Urz. Min. Kol. Żel. Z 1920 r. Nr 11, poz. 4; Z. Makowski: *Rozwój lotnictwa Polskiego. Lotnictwo cywilne*, [w:] *20-lecie komunikacji...*, dz. cyt. s. 95–120; *Lotnictwo cywilne*, [w:] „Przewodnik po Polsce” t. I. *Polska Północno-Wschodnia*, Warszawa 1935, s. 18; T. Basarabowicz: *Lotnictwo cywilne w Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *10-lecie Polski...*, dz. cyt.; K. Sławiński: *Dzieje polskich skrzydeł*, Warszawa 1974; A. Glass: *Polskie konstrukcje lotnicze 1893–1939*, Warszawa 1976.

¹⁵⁶ § 1 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 29 stycznia 1921 r. w przedmiocie tymczasowych przepisów o udzielaniu pozwoleń na usługi przedsiębiorstwom przewozowym (zaprzęgowe i samochodowe) na obszarze b. zaboru rosyjskiego, Dz. P.P.P. Nr 14, poz. 83.

Znaczny wkład w rozwój turystyki na ziemiach polskich wnieśli piszący o podróżach i wynikających z nich korzyściach autorzy licznych publikacji. Udział publicystyczny jeszcze w średniowieczu wnieśli m.in.: A. Cellarius¹⁵⁷, A. Gwagnin¹⁵⁸, M. Kromer¹⁵⁹, J. Labouer, F. Myrson¹⁶⁰, S. Puffendorf¹⁶¹, M. Rej¹⁶², J. Ruggieri¹⁶³ i inni.

Średniowieczne publikacje były podstawą wiedzy o innych krajach. Jedną z pierwszych XV-wiecznych pozycji informacyjnych o dalekim wschodzie było M. Polo pt.: *Opisanie świata*, które było inspiracją dla ówczesnych podróżników K. Kolumba, Vasco da Gama, Ferdynanda Magellana i Amerigo Vespucci. Nowa myśl, jaka pojawiła się na początku XV w. nazwana renesansem dodatkowo ujawniła wiele inicjatyw podróżniczych. Na początku XVII w. dla wygody podróżnych pojawiły się przewodniki, w których oprócz opisu tras znajdowały się rady dla podróżnych z informacjami o możliwości noclegów, wymianie koni. Pierwszy taki przewodnik w języku polskim pt.: *Pielgrzym Polski albo krótkie Rzymu i miast przedniejszych włoskich opisanie* autorstwa Piotra Mieszkowskiego ukazał się w Krakowie w 1614 r., a kolejny w 1625 r., *Institutio Peregrinationum czyli wskazówki dla podróży*. W 1643 r. ukazał się przewodnik po Warszawie Adama Jastrzębskiego pt.: *Gościniec albo krótkie opisanie Warszawy*¹⁶⁴. Te pierwsze wydawnictwa dały początek późniejszym przewodnikom i informatorom, które w rozwoju turystyki do dziś obok stron internetowych, pełnią jedną z wiodących informacyjnych ról.

Wydawane publikacje o tematyce poruszającej problemy podróżowania, krajoznawstwa i turystyki, które ukazywały się w XIX w. aż do wybuchu II wojny światowej pełniły nieocenioną rolę upowszechniającą krajoznawstwo i turystykę. Dorobek wydawniczy w formie broszur, map, monografii, przewodników, których treść niektórych jest aktualna do dziś wydawana była staraniem PTT, PTK i innych organizacji prowadzących działalność krajoznawczą i turystyczną. Autorami opracowań upowszechniających krajoznawstwo i turystykę byli liczni społecznicy członkowie organizacji i stowarzyszeń turystycznych, a także liczni artyści, fotografowie, geografowie, kapłani, poeci i przedstawiciele innych środowisk.

Początki turystyki w Polsce należy łączyć z pierwszymi podróżami na ziemiach polskich innych narodów w tym już w II w. n.e. Rzymian, którzy podążali szlakiem bursztynowym nad brzegi Morza Bałtyckiego. Powstanie turystyki w Polsce poprzedzały średniowieczne podróże polityczne, religijne i pielgrzymkowe, w celach leczniczych, handlowych, militarnych, naukowych i innych. Charakterystyczne dla turystyki podróże dla przyjemności począwszy od XVII w. pojawiały się ulegając powolnemu rozszerzeniu aż do przełomu XVIII/XIX w., w kiedy nastąpiło wyraźne wyodrębnienie się wielu form turystycznych, które z uwagi na wzrost liczby uczestników objęto regulacjami prawnymi najpierw przez zaborców a następnie przez rządy II Rzeczypospolitej. O tempie i formach rozwoju turystyki i niezbędnej dla niej infrastruktury już w średniowieczu ukazywały się najpierw relacje z podróży, a później przewodniki, mapy instrukcje podróżowania itp. publikacje, które wpłynęły zwłaszcza w początkach rozwijania się na upowszechnianie się turystyki wśród społeczeństwa polskiego.

¹⁵⁷ Z. Kulczycki: *Zarys historii turystyki*, Warszawa 1977, s. 19.

¹⁵⁸ J. Krzyżanowski (red.): *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. I, Warszawa 1984, s. 336.

¹⁵⁹ Marcin Kromer, nadworny kronikarz Zygmunta Augusta uchodzi za autora pierwszego przewodnika po Polsce, pt.: *Polska, czyli o położeniu, ludności i obyczajach, urzędach Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego*. Praca ukazała się w 1578 r.

¹⁶⁰ J. Topolski: *Polska w czasach nowożytnych (1501–1795)*, Poznań 1994.

¹⁶¹ Z. Kulczycki: *Zarys historii turystyki*, Warszawa 1977, s. 19.

¹⁶² M. Rej: *Żywot człowieka poczciwego*, Kraków 1616 r.

¹⁶³ L. Kolankowski: *Polska Jagiellonów. Dzieje polityczne*. Olsztyn 1991; M. Duczmal: *Jagiellonowie. Leksykon biograficzny*, Kraków 1990, s. 525.

¹⁶⁴ Z. Kulczycki: *Zarys...*, dz. cyt., s. 21.